AVDOMARI TALAEI IN PRIMVM ARISTOTELIS ETHICVM LIBRVM PRAEFATIO,

A D

Carolum Lotharingum Cardinalem Guiſianum.

REM magnam, & multorum hominum iudiciis probatam, tibi, Cardinalis amplisſime, proponimus, hominis beatitudinem ab Ariſtotele deſcriptam: qua, ſi vera eſt, maius homini & melius ab Ariſtotele tradi nihil poteſt: ſin falſa, verendum eſt, ne ſummi boni ſpecie in ſummũ malum incidamus. Itaque cùm ea de re primũ Ariſtotelis Ethicũ librũ ad Nichomachum, ex Academiæ Pariſienſis inſtituto diſcipulis meis prælegerem, non ſolùm Dialecticam lucem, ſed etiam philoſophicam libertatem in vero falſóque & exquirendo & æſtimando adhibui, & ſummatim ſingulis de rebus quid verũ & rectum videretur, explicaui: diſputauiq; contra ethnicum & paganum philoſophũ, quæſtionis huius & principium & extremum ignorantem: nam qui neſcit, aut non credit beatitudinem hominis à Deo proficiſci, & ad Deum referri, is humanæ beatitudinis principium & extremum neſcit. At Ariſtoteles hoc ſine carceribus & ſine meta curriculũ inſtituit. Etenim cùm genus hominum ſempiter-

num fecisset, nec primum hominem à Deo creatũ vnquam sibi persuasisset, huic errori impietas videlicet cõsentanea fuit, vt homo principiũ suæ beatitudinis à Deo nullũ duceret: cúmque idẽ summũ hominis bonũ hac caduca & mortali vita conclusisset, quasi post mortem hominis nihil esset futurum, huic alteri errori similis impietas cõsentanea fuit, vt homo ad Deum beatitudinis suæ exitum non referret: nec ab eo rectè factorum suorũ præmium vllum expectaret. Neque verò solùm eiusmodi sine legitimis carceribus, & sine legitima meta (quemadmodum dixi) curriculum instituit, sed ita tortuosum, asperum, & lubricum instituit, vt in eo athleta nullus sine lapsu grauissimo, periculosissimóque certare possit: neque quisquã beatus Aristotelis beatitate futurus sit, qui non idem sempiterna miseria & infœlicitate miserrimus & infœlicissimus sit futurus: atque adeò homini Christiano magnæ non solùm temeritatis, sed impietatis culpa verenda est, si quis à tali philosopho Christianæ veritatis præsidium vllum petendum existimet. Sed hæc suis locis melius à nobis disputabuntur. Quare ad Aristotelem de beatitudine hominis philosophantem veniamus.

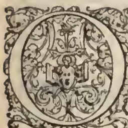

Primus Aristotelis Ethicus

LIBER AD NICOMACHVM, DE BEATITVDINE HOMINIS, AB AVDOMARO TALAEO EXPLICATVS,

AD

CAROLVM LOTHARINGVM Cardinalem Guisianum.

[1] *OMnis ars, omnísque doctrina, omnis actio, pariter & deliberatio, ad aliquod bonũ referri videtur.* [2] *Itaque præclarè veteres bonum definiebant, quò referuntur omnia.* [3] *Fines autem inter se hoc ipso discrepant, quòd alij sunt actiones, alij præter has opera quædam.* Cap. I.

[4] *Ac quarum rerum præter actiones alij fines sunt, in his opera suapte natura sunt actionibus excellentiora.* [5] *Cùm verò multæ sint actiones & artes & scientiæ, multi sunt etiam diuersique fines: medicinæ siquidem sanitas, artis fabricandarum nauium nauis, disciplinæ militaris victoria, prudentiæ domesticæ & familiaris opes.* [6] *Quæ autem artes aliqua vna facultate continentur (vt equestri disciplina ars faciendorum frænorum, & cæteræ quæ circa instrumenta equorum versantur, & hæc ipsa equestris disciplina militarísque omnis exercitatio imperatoris arte & facultate, itemque*

aliæ aliis) in his omnibus fines earum quæ principatum tenent, subiectarum & inferiorum rerum finibus sunt anteponendi: illorum quippe causa etiam hi expetuntur. Ac nihil interest an actiones ipsæ sint fines actionum, an aliud quidpiam, quemadmodum in commemoratis artibus & disciplinis.

Cùm hoc libro duntaxat propositum esset Aristoteli hominis fœlicitatem definire, ídque totum definitione non solùm clara & perspicua, sed illustri & magnifica fieri potuisset, Aristoteles argutius & callidius multo quàm verius & facilius quæstionem hanc & disputationem multis rebus minimè necessariis onerauit, quas intelligentiæ memoriæq́ causa tres in partes diuidemus, Proœmium, Reprehensionem & Confirmationem. Proœmium quatuor quæstiones habet, Sítne aliquod summum hominis bonum. Cuius doctrinæ sit. Qua ratione docendum. Quis eius doctrinæ idoneus auditor. Prima quæstio generali summi finis definitione confirmatur: syllogismus connexus est primus,

Siquis est summus rerum expetendarum finis, propter quem cætera omnia expetantur, in eo summum est hominis bonum:
Aliquis autem est summus rerum expetendarum finis:
Quare summum est aliquod hominis bonum.

1 *Conexæ propositionis ratio præcedit, natura & distinctione finium amplificata. Omnibus, inquit Aristoteles, hominibus qui consilio, iudicio, voluntate rem quampiam suscipiunt & efficiunt, bonum aliquod propositum est: vt Medico procuratio sanitatis, Philosopho inquisitio sapientiæ, Oratori actio caussarum ciuilium, Historico historia, Poetæ carmen: & vt ad leuiores artes veniamus, sartori vestis, sutori calceus, textori tela, agricolæ messis.* 2 *Itaque veteres non ineptè Bonum & Finem vna & eadem definitione includebant, quasi vtriusque vna esset notio, idémque bonum diceretur esse quod finis, cuius gratia quidque fit. ídque ex Philebo Platonis sumptum videri potest, vbi Socrates finem propriè bonum censet appellandum. Quod, inquit, tale est, vt eius causa fiat, quod semper ad aliud refertur, id in ratione boni collocatur: quod verò alterius causa fit, in aliam sortem, vir optime, reducendum videtur.*

3 *Finium autem diuisio hîc manca & imperfecta est: non enim finis omnis aut ἐνέργεια, id est actio, aut ἔργον, id est opus, est: sed tertium genus longe præstantissimum in hac distributione desideratur: θεωρίαν dico, id est*

contemplationem, quam ab Aristotele de industria prætermissam esse arbitror, ut hac reticentia, & velut instructis cuniculis postea facilius ad oppugnandam sententiam Platonis ingrederetur, qui beatam hominis vitam in Idea posuit: & in Philebo vitam in contemplatione positam omnium diuinissimam & perfectissimam esse docuit. Esse autem finem aliquem θεωρητικὸν Quintilianus in artium diuisione docet, quas ex triplici fine distinguit, cognitionis, actionis, & operis: & Aristoteles ipse in topicis cùm agit de ornatu, simili artiũ diuisione vtitur. Quinetiam in his ethicis libris fœlicitatem hominis non in actione tantum, sed etiam in contemplatione postea statuet. Itaque Aristotelis testimonio tertium finem θεωρητικὸν ad explendam partitionem apponere debemus.

4 Rectè autem præcipit opus esse melius actione, cùm operis causa actio suscipitur: semper enim in causis pricipẽ locũ finis obtinet: vt domus ædificatione melior, & messis agricultura, & tela textura, & vinũ racematione.

5 Fines deinde inter se dupliciter distinguuntur: prima distinctio est naturæ & rationis, quæ sua cuique & propria tribuitur: vt enim artes, sic artium fines inter se discrepant: sed exempla quæ hîc adhibẽtur, minus idonea sunt: nõ enim finis medicinæ est sanitas, sed adhibere ea quæ valent ad sanandum, vt finem sit adeptus medicus, etiam si non sanarit: Neque enim (vt in Topicis ait) vel orator omnibus modis persuadere solet, vel medicus sanare, sed si nihil prætermiserit eorum quæ adhiberi poßint, tum denique & peritum eum & artificem iudicamus. Et Quintilianus, Tendit quidẽ, ait, ad victoriam, qui dicit, sed cùm bene dixit, etiamsi non vincat, id quod arte cõtinetur, effecit: nam & gubernator vult salua naue in portum peruenire: si tamen tempestate fuerit abreptus, non ideo minus erit gubernator, dicétque illud notum, Dum clauũ rectum teneam: & medicus ægri sanitatẽ petit: si tamen aut valetudinis vi, aut intemperantia ægri, alióue quo casu summa non contigit, dum ipse omnia secundum rationem fecerit, medicinæ fine non excidet. Nec rei militaris finis est victoria, sed facere omnia quæ ad vincendum pertinent. Idémque de diuitiis & opibus in prudẽtia familiari iudicandũ est: potest enim idem optimus esse paterfamilias & pauperrimus.

Cap. 2. lib. 1.

Cap. 17. li. 2.

6 Secunda finium distinctio versatur in contentione dignitatis, eáque magnam lucem ad propositionem proximi syllogismi afferet: nam si demonstratum fuerit in finibus veluti in scalis certos esse gradus, vt alij inferiores, alij superiores sint, & superiores semper inferioribus esse meliores, perspicuum erit omnibus, si quis summus sit rerum expetẽdarum finis, supra quẽ animo & voluntate altius ascendere non poßis, hunc ipsum optimum esse & perfectißimum, in quo vita hominis beata versetur. Quamobrem primi

capitis disputatio ad hanc conclusionem perducta est, vt cùm animus hominis in rebus expetendis semper aliquem finem & bonum spectet: fines autem varij multiplicesq; sint, atque ita inter se affecti, vt à superioribus inferiores dignitate vincantur, nemo dubitare poßit, quin summus rerum expetendarum finis, idem optimus & perfectißimus sit. His itaque iactis fundamentis ad primæ quæstionis explicationem veniamus.

Cap. 2. [1] *Ac si quis est vltimus extremúsque rerum agendarum finis, quem propter se, & cætera propter ipsum expetenda ducimus, ([2] neque omnia propter aliud optamus: sic enim res serperet in immensum, & inanis vanáque nostra esset appetitio) cõstat illum esse rerum expetendarum extremum, summúmque bonum: [3] cuius cognitio perceptióque magnam commoditatem ad vitam & mores rectè conformandos continet: vt tanquã sagittarij proposito nobis signo certius ad id quod opus est, contendamus. [4] quæ cùm ita sint, diligentia nobis adhibenda est, vt ipsum summum bonum, quid tandem sit, & ad quod genus scientiæ facultatísue pertineat, summatim complectamur. [5] Ei verò scientiæ, quæ reliquis imperat, maximéque præstat, subiecta videri potest, cuiusmodi est doctrina ciuilis: [6] hæc enim, quæ artes sint vtiles Reip. & quas quisque ciuium discere debeat, & quatenus, instituit: atque etiam clarißimas nobilißimásque disciplinas, vt eloquentiam, artem militarem, & domesticam scientiam, huius legibus imperióque subiectas videmus. [7] Quòd si reliquis artibus velut administris vtitur, quarum vis omnis actione cernitur, sancitque legibus & institutis quæ sunt illis facienda, prohibétque contraria, hæc profectò doctrina ciuilis certo fi-*

ne cõclusa definitáque, reliquarum disciplinarum fines amplexabitur, vt in illo summum perfectúmque hominis bonum constituendum esse videatur. [8] *Quanuis enim eadem sit ratio eorum, quæ tum in singulos ciues, tum in vniuersam Rempub. conferuntur, at Reipub. tamẽ causam suscipere, eámque summo consilio & studio tueri, maius quiddam perfectiúsque est: optandum enim nobis est, vt etiam de vno, solóque ciue bene mereamur: at verò genti ciuitatibúsque multis consulere longè præstantius & diuinius existimandum est.*

Homines ignari & dialecticæ & sententiæ quæ tractabatur, librum hunc in certa & propria mẽbra non diuiserunt, sed imperitorum coquorum more discerpserunt: Superiore enim capite non plena sententia, sed illustratio duntaxat proximæ propositionis continetur: cuiusmodi ignoratione hoc opus plerisque in locis diuulsum ac dißipatum est: quas tamen capitum sectiones ideo secuti sumus, non quia probaremus, sed ne imperitis hominibus vsitatam rationẽ lectionis huius perturbare videremur. Primus hic syllogismus ad leges artis concluditur, & ex partibus veris componitur.

1 *Propositio perspicua est: inter enim philosophos & Christianos conuenit, beatam hominis vitam omnium rerum maximè esse expetendam,*

2 *Et assumptio (quæ proxima parenthesi cõtinetur) nihilominus aperta & probata omnibus est, quòd exploratum sit omnibus in rebus expetendis aliquid esse extremum, in quo mens hominis conquiescat, nec vltra idipsum appetitu & voluntate longius progredi poßit. Hoc igitur ab Aristotele fundamẽtum rectè positum est, quo fælicitatem hominis in summo ac extremo bonorum fine constituit: sed cætera nequaquam similia sunt, vt in examine totius disputationis apparebit. Nam cùm ad explicationem & constitutionem summi boni descendit, tam procul aberrat ab eo quod inquirit, quàm qui maximé. Quem tamen philosophum miserandum iudicemus licet, qui in tanta cæcitate & caligine temporũ veritatis lumen secutus non sit. At Christianos quosdam homines quis hoc tempore ferat, qui Aristotelis doctrinam falsam præsertim, & Christianæ religioni repugnantem, tam sanctè, támque religiosè venerantur, vt eam non minus, quàm sacros, & à spiritu Dei dictatos libros approbent? Itaque in animaduertẽdis huius Ari-*

stotelea disputationis erroribus, nō tam mihi certamen erit cum Aristotele, nisi cùm aut apertè veritatem Christianā oppugnare, aut Platonem malitiose calumniari videbitur, quàm cum huiusmodi hominibus, qui manifestissimam Aristotelis impietatem vel apertè defendere, vel distinctiūculis quasi prastigiis quibusdam prætexere gloriosum & præclarum esse du cunt. Nam si Aristoteles hoc tempore à mortuis excitaretur, eáque opinione, quam de Deo & Christo habemus, imbueretur, confestim decreta sua tolleret, penitúsque damnaret, quæ inepti quidam Christiani stultissimè probant, & pertinacissimè sequuntur. 3 *Verùm ne segnes tardiúsve simus ad percipiendam moralem de beata vita philosophiam, Aristoteles in ipso statim sui operis vestibulo nos inuitat, & quantum prosit hæc ad bene & beatè viuendum, ostendit similitudine sumpta à sagittariis, qualis ferè est apud Persium, satyra 3,*

Est aliquid quò tendis, & in quo dirigis arcum?
An passim sequeris coruos, testáque lutóque
Securus quò pes cadat, atque ex tempore viuis? *Cicero quoque hanc disciplinam vtilē docet, quòd per eam certius & facilius homines ad beatā vi-*

Lib. 5. de fin. *tam perueniant. Summum bonum, ait, si ignoretur, viuendi rationem ignorari necesse est, ex quo tantus error consequitur, vt quem in portum se recipiant, scire non possint: cognitis autem rerum finibus cùm intelligitur quid sit & bonorum extremū & malorum, inuenta vitæ via est, conformatióque omnium officiorum.* 4 *Atque hæc de prima huius proœmij quæstione, quam sequitur deinceps secunda, Cuius doctrinæ sit explicare summum bonum, quæ ex adiunctorum loco declaratur: Syllogismus connexus est primus,*

Si doctrina ciuilis reliquarum artium princeps est, eius munus erit explicare quid sit summum bonum:
Ciuilis autem doctrina reliquis artibus & disciplinis præest:
Huius igitur munus erit explicare quid sit summum bonum.

5 *Complexio primo loco adhibetur, Assumptio secundo, Propositio postremo. Sed hic Aristotelis syllogismus parum distinctè rem propositam concludit: nam alios nobis ethicos, alios politicos libros describit: & in septimo politico, cùm ethicæ doctrinæ summam quandam repetit, ait eam doctrinam in politicis alienam esse, & alieno loco tractari, vt Aristotelis iudicio duæ disciplinæ videantur, politica & ethica, & præceptis distinctæ. Interpretes tamen ciuilis facultatis nomine, disciplinam moralem putant intelligi: quia vt Grammatica est præcipere de loquendo: Dialectica de disserendo: sic ethicæ artis de beatè viuendo. Et certè tota Aristotelis politi-*

ea doctrina nihil aliud, quàm vsum & exercitationem ethica continet, de ciuitate & ciuibus, déque ciuitatum rectoribus: id est, de schola, de discipulis, déque magistris beatæ vita: sed hoc Aristoteles parum perspicuè dixit: itaque locus hic sic intelligendus est, quasi diceret Aristoteles, vt grãmatici est præcipere de grammatica, & rhetoris de rhetorica: sic politici de ethica: quia vt illi sunt exercitatores artium suarũ, sic politici morũ. Itaque ciuilẽ facultatẽ cæteris artibus imperare, sic ξενικῶς intellige, quasi diceretur reliquarũ artiũ hominib' à ciuili facultate beatè viuẽdi leges tradi.

6 *Propositionis connexæ Aristoteles rationem aliquam reddere conatur, quæ quidem vera est, sed ad rem parũ facit. Non enim sequitur, si iuuare Rempublicam maius quiddam & perfectius sit, quàm singulos, vt doctrina ciuilis beatæ vitæ leges & præcepta contineat & præscribat. Hactenus de duabus primis exordij partibus: deinceps Christianos admonitos velim, vt Aristoteleæ authoritatis opinione remota, simpliciter quid ab Aristotele dicetur, mecum ipsi diligenter & attentè considerent, & intelligant quot & quanti lapsus sint in reliqua parte disputationis, & quàm temerè & inconsideratè non solùm contra alios, sed etiam pro seipso de beata hominis vita disserat.*

Atque hæc quæ à nobis instituitur de summo bono disputatio, quoniam ciuilis est, in his rebus versatur: Cap. 3.
[1] cui satis abunde copiosèque factum fuerit, si quatenus rei natura feret, explicabitur: [2] non enim in omni arte & institutione, accurata explicationis diligentia, limatáque subtilitas postulanda est: quemadmodum nec in his rebus quæ opificum manibus & instrumentis tractãtur. [3] Atqui res honestæ iustæque, de quibus sciẽtia, ciuilis disputat, tantam habent varietatem, tantúmque errorem hominibus adferunt, vt legibus & institutis hominum valere, non natura, & vi sua constare videãtur. [4] Sæpe etiam opinio de bonis nos inducit in errorem, quòd ex his multa incommoda detrimentáque nascuntur. Alios enim diuitiarum copia, alios vires ipsæ corporis peruerterunt. [5] Quamobrem si quis de summa

beatæ vitæ disserere velit, is hoc tantummodo requirat, vt quæcunque res inciderit, quæ sit ratione explicanda, eam non exquisita quadam subtilitate, sed summatim cursimque declaret: & si de rebus quæ frequenter accidunt, ei dicendum sit, simile genus orationis, id est nõ constans, sed vtcunque probabile sequatur. Eadem ratio valere debet in omnibus rebus quæ oratione tractatur: [6] est enim hominis bene & liberaliter instituti eatenus in singulis rebus, quæ ad docendum proposita sunt, accuratum genus orationis flagitare, quoad rerum natura ferre possit. Simili nanque ducuntur errore & qui mathematicum verisimilibus argumentis disputãtem probant, & qui ab oratore necessarias constantésque probationes requirunt. [7] Atqui quam quisque rem nouit, de ea bene iudicat, eiúsque satis idoneus iudex & arbiter est. De singulis itaque rebus rectè statuet, qui fuerit in singulis diligenter exercitatus: atque in summa de omnibus, qui fontes omnium rerum scientia & cognitione complexus sit: quæ causa est cur ad audiendam, percipiendámque doctrinã ciuilem non sit aptus atque accommodatus iuuenis, [8] quippe qui abhorreat ab his officiis quæ ad institutionẽ humanæ vitæ, morúmque spectant, de quibus hæc nostra omnis habetur oratio. Iam verò cũ impetu quodã animi & perturbatione feratur, non ratione & iudicio vtatur, frustrà & inutiliter sese ad eam disciplinam audiendam & cognoscendam comparabit: propterea quòd huius artis finis mancus & imperfectus est, nisi virtutis actio cognitionem, contem-

plationémque sequatur. Nihil autẽ interest, an sit ætate iuuenis, an iuuenili temeritate ducatur & insolentia: nõ enim in ætate vitium inest, sed in perturbatione vitæ atque rationis. Itaque huiusmodi genus hominũ nullam solidam atque expressam vtilitatem ex cognitione ciuilis doctrinæ percipiet: quemadmodũ nec impotentes, qui suis cupiditatibus & voluptatibus obtemperant. At his, qui vagos & inconstantes appetitus animi rationi obediẽtes effecerint, doctrina beatæ vitæ admodum frugifera & vtilis erit. Ac de auditore quidem, & qua ratione intelligi debeat, & quid nobis his libris tractandum sit, hactenus præfatum, primóque loco dictum sit.

Hoc tertio præfationis capite tertiam quæstionem de genere docendi expedit. Ac ne quis ab eo certas & tanquam ex oraculo æditas sententias de beata vita & virtutibus requirat, videtur Academicam prudentiam retinere, & tacitam ignorationis suæ significationem dare voluisse.

1 *Dicam, ait, de moribus, non exquisita quadam subtilitate ac veritate rationũ. quomodo igitur? ex cõmuni hominum opinione. quid ita? quia quid bonum, quid malum, quid iustum, quid iniustum, quid vtile, quid inutile sit, animo complecti, ac verè iudicare vix possumus. Tanta siquidem est varietas opinionum, tantáque dissimilitudo, vt quod aliis bonum, idem aliis malũ esse videatur: nec tãtum singulorũ hominum priuatim, sed etiam singulorum populorum publicè varios & diuersos mores esse constat: Continentiam enim Lacedæmonij probant, quam Sybaritæ repudiant. Itaque cùm probabilia tantùm sint, quæ sequimur, probabili oratione vtẽdum nobis est. Syllogismus simplex fit primi generis, hoc modo:*

Res, de quibus agitur, probabiles tantùm sunt:
Oratio debet esse similis rebus, de quibus agitur:
Satis est igitur si probabilis fuerit oratio.

2 *Assumptio præcedit, de qua Plato, Quoniam, ait, in omni oratione cum his rebus, de quibus agitur, naturalis quædam & germana debet esse cognatio, cùm de restabili & immutabili disputatur, oratio talis sit, qualis sit illa, quæ neque redargui, neque conuinci potest: cùm autẽ ingressa est effe-* In Timæo.

cta, & imitata quadam simulachra, bene agi putat, si verisimilitudinem consequatur. 3 *Altera pars syllogismi iampridem explosam & damnatam sententiam Pyrrhonis attingit, qui censebat nihil esse suapte natura bonum aut malum, sed vel legibus, vel consuetudine hominum, hoc vel illud tale videri: quod omnino falsum est: nec enim si in vitiis & opinionibus hominum multa sunt tenebra, variique errores, ideo non constans & certa quadam beata vita & virtutis natura est, quam veteres philosophi humana opinione & cogitatione non comprehenderunt: nec Christiani homines suo ingenio, sed diuino consilio & monitu freti ad illius inuestigationem & scientiam peruenerunt.*

4 *Alter error (inquit Aristoteles) in bonis est, quòd aliquãdo videatur obesse hominibus: quo argumento Stoici diuitias & commoda corporis à bonis reiiciunt: diuitia enim nutrimenta sunt libidinum & flagitiorum: & robur detrimentum attulit Miloni Crotoniatæ, qui cùm arborem discerpere vellet, ab eadem interceptus & intertritus interiit.*

5 *Complexio verò est. Quare cùm nihil sit in quæstione, qua est de vita & moribus, certa veritate definitum & exploratum, sed omnis vita degenda ratio opinionibus hominũ & institutis teneatur, satis erit nobis pingui, quod aiunt, Minerua de fœlicitate & virtutum generibus philosophari.* 6 *Relabitur autem denuò ad rationem proximi syllogismi de ratione docendi: quam similitudine oratorum & mathematicorũ illustrat. quo in loco oratores causidicos appellat, qui aut apud iudices, aut apud prætores, aut apud populum causas dicunt, quales nostris temporibus in foro aduocatos appellamus: qui tamen (pace philosophi dixerim) & possunt aliquando, & nonnunquam solent vti necessariis rationibus: quemadmodum ex Ciceronis & Demosthenis orationibus apparet. Itaque vulgaris & scholastica magis quàm vera est opinio: quam Aristoteles in rhetoricis suis, cùm à veteribus accepisset, amplificauit, & posteris in hac re, sicut in aliis, errandi occasionem præbuit.*

7 *Quarta quæstio sequitur de auditore philosophiæ moralis, quis sit idoneus, & quis non sit: vnde duo syllogismi existunt: primus sic,*

Quam quisque rem nouit, de ea bene iudicat:
Vir bonus longo vsu vitæ peritus mores nouit:
Quare vir bonus de moribus rectè iudicabit. *Secundus autem sic:*

8 *Qui ignarus vitæ cupiditatibus suis obsequitur, is non est idoneus auditor:*
Iuuenis expers officiorum cupiditates sequitur:
Iuuenis igitur non est idoneus auditor.

Sed tamen hoc argumentum malè ad iuuenem accommodatur, aliúdque est rem nosse & diiudicare, aliud vtiliter audire & discere: nec artes traduntur doctis & peritis, sed indoctis: & inuenta est medicina, agrorum causa: philosophia autem est medicina animorum. Itaque praeclarè Cic. Qui verò, inquit, probari potest, vt sibi animus mederi non possit, cùm ipse medicinam corporis animus inuenerit? cùmque ad corporũ sanationem, multũ ipsa corpora & natura valeant, nec omnes qui se curari passi sunt, continuò etiam conualescant, animi autem qui sanari voluerint, praeceptísque sapientium paruerint, sine vlla dubitatione sanentur, est profectò animi medicina philosophia, cuius auxilium non vt in morbis corporis petendum est foris, omnibúsque opibus viribúsque, vt nosmetipsi nobis mederi possimus, elaborandum est. idque ipsum Horatius confirmat: Tuscul. 3.

In epist.

Feruet auaritia miseráque cupidine pectus?
Sunt verba & voces, quibus hunc lenire dolorem
Possis, & magnam morbi deponere partem.
Laudis amore tumes? sunt certa piacula, quae te
Ter purè lecto poterũt recreare libello.

Et quid Euangeliũ Christianum, quae est vera philosophia, profitetur aliud aut pollicetur, quàm medelã & sanationem animorum? An Christus se ad vocãdos iustos, non potius ad consolandos & in viam reducendos iniustos ex illa caelesti vita in hanc humanam venisse confirmat? quid de legumlatoribus antiquis, qui primi fuerunt magistri morum, doctoréśque vitae, dicam? bonísne hominibus eos tulisse leges arbitramur? at vir bene moratus legibus & praeceptis omnino non eget. quibus igitur? malis, opinor, vt hi laude & praemio ad honestatẽ adducerẽtur: ignominia & supplicio ab omni improbitate & vitiis arcerentur. At non potest, inquies, iuuenis de moribus iudicare: nec agrotus de morbo suo potest aestimare: accedet tamen nihilominus vt ille ad medicum, ita hic ad philosophum. At perditus & dissolutus est. Quẽ tuámne adeò dissolutum putas, vt nulla ratione colligi possit? Nam, vt ait Horatius, In epist.

Inuidus, iracundus, iners, vinosus amator?
Nemo adeò ferus est, vt non mitescere possit,
Si modò cultura patientem commodet aurem.

Polemo Atheniensis, iuuenis aetate & moribus, adolescentiam agebat in deliciis & voluptatibus: & in lustris, popinis, conuiuiis, locus omnibus ita se gestu, incessu, sermone gerebat, vt non solùm petulans, sed perditus & desperatus omnino videretur. Verùm cùm ebrius & sertis redimitus cum sociis & ministris libidinum suarum scholã Xenocratis philosophi ingressus esset, audita eius oratione de tẽperantia laudibus, sic repentè affectus & mu-

tatus est, vt mox ab hisce cupiditatibus adolescētia ad studiū virtutis traductus fuerit. Qualem verò medicum eum putaremus, qui ianua & domo sua ægrotis interdiceret? Præterea cùm philosophia moralis vna & eadē sit & singulorum hominum & vniuersorum, siue in solitudine, siue in familia, siue ciuitate, aut quauis omnino societate viuant, vt Aristoteles ipse in Politicis docet, & cùm morales ciuilésque leges vniuerso hominum in ciuitate viuētium generi à legislatore, id est, magistro ciuitatis & doctore, promiscuè & communiter tradantur, ridiculum est quærere, qui sint in ciuitate legum idonei auditores, quasi non vna sit communis omnium & bonorum & malorum doctrina, non vna schola, nō vnus magister. Quamobrem iuuenes à philosophia non satis iusta ratione reiicit Aristoteles. Hactenus in Aristoteleam fœlicitatem quadripertita prolusio fuit, quam magna ex parte vitiosam esse ostendimus. Quāuis enim primum quæstionis caput apta ratione & argumētatione cōclusum sit: tamen vitiosa finiū partitione & minus idoneis exēplis inelegāter est expletū, & secundū caput de doctrina ciuili parū distinctè cōcluditur atque exponitur: tertiū autē magis tolerabile, quod Aristotelis ignorantiam de natura bonorum & malorum testatā prodit: sed quartum de idoneo auditore philosophiæ moralis adeò durū & absurdum est, vt non tantùm ab opinione omnium abhorreat, sed cum exemplis vita perspicuis, & cum ipsa veritate manifestissimè pugnet.

Cap. 4. *Vt igitur ab ipso capite repetitam rem prosequamur, cùm omnis scientia & deliberatio ad aliquod bonum referatur, dicendum nobis est, quid sit scientiæ ciuili propositum, quódue sit rerum agēdarum extremum summúmque bonum: [1] de cuius nomine ferè inter omnes conuenit, cùm beatitudo ab eruditis pariter & imperita multitudine appelletur, & hominem bene viuere rectéque agere, idem quod beatum & fœlicem esse existimetur: at verò quænā sit beatitudo, magna sanè dubitatio & controuersia inter vulgus & doctos homines existit. Alij enim beatitudinem re quapiam illustri, & in clarissima omnium luce posita definiunt, vt [2] voluptate, [3] diuitiis, gloria. Alij aliud esse arbitrātur: sæpe*

etiam vnus atque idem mutata opinione modò hoc, modò illud summum bonum statuit, vt cùm est infirma valetudine, sanitatem: cùm pauper est & egenus, diuitias.
[4] *Qui verò mentem habent suæ ignorantiæ testem & consciam, hominem magnificè & sapienter ea dicentem, quæ ingenij captum longè superant, satis admirari non possunt.* [5] *Aliis etiam beatitudo, præter alia multa, videtur aliquid esse sua vi naturáque bonum, quod omnibus causa sit, cur bona dicantur.* [6] *Verùm si omnes de summo bono sententias exquirere, perscrutaríque velimus, superuacuum & inanem laborem suscipiemus. Satis erit præclaras & insignes recitare, & quæ aliqua probabili ratione defendi posse videbuntur.* [7] *Nec illud nos lateat, diuersas esse disputationes, & quæ à principiis oriuntur, & quæ ad principia progrediũtur. Præclarè enim Plato dubitauit, atque hanc quæstionem attulit, vtra via tenenda esset in explicandis & tradendis artium præceptis: an quæ à primis initiis ad fines, an quæ ab iis ad prima initia duceret: quemadmodum in stadio ab iis qui præmia cursoribus proponũt ad metam, aut contrà à meta ad illos curritur.* [8] *Nam disputationis initium à rebus notis & perspicuis ducendum est, quarũ duo sunt genera: aliæ siquidem sunt notæ nobis, aliæ suapte natura. Ingrediẽdum autem est in hanc de summo bono disputationem ab iis rebus quæ sunt cognitæ & exploratæ nobis: ob eámque causam, si quis de rebus honestis & iustis, omninóque ciuilibus accuratè & studiose audire cupiat, is ingenuis moribus institutus, &*

vsu virtutis excultus esse debebit. Fundamentum enim percipiēdæ doctrinæ est rem esse: quæ si perspecta cognitáque fuerit auditori, quamobrem sit, & quibus causis probari demonstraríque posit, nō admodum ille requiret: talis enim aut iam bonitate naturæ quodammodo in mente consignata disciplinæ principia continet, aut facilè percipere complectíque potest: at cui neutrum horum inest, audiat Hesiodum,

Omnia cui pandit mentis solertia, fœlix,
Qui videt ad finem via quæ nos optima ducit:
Et bonus est, rectè sequitur qui verba monentis:
Ast hebes & surdus, qui nec scit recta, nec vllum
Audit doctorem, vir inutilis hic sit & amens.

Absoluto prœmio, & prima totius disputationis parte expedita, duplex argumentationis genus Aristoteles ad exquirendam hominis fœlicitatem sequitur, refutationem & confirmationem: vt illa quidem, quid nō sit summum bonum, hac verò quid sit, facilius & planius ostendat: re tamen omni perspecta & cognita, veritas ipsa clamabit omnes cùm veterū aliorum (excepto vno Platone, qui in illis cæcis suorum temporum tenebris aliquid vera & diuina beatitudini cōsentaneū viderit) tum etiā Aristotelis falsas omnino, & ex damnatis scholis profectas esse sententias. Aggrediamur igitur ad refutationem huius instituti partem secūdam, quam idcirco Aristoteles confirmationi præire voluit, vt reiectis & explosis non modò plebeis opinionibus, sed his etiam quæ aliquam illustrem authoritatem habere videntur, audacius ipse tanquam in arcem veritatis ascendat: hoc enim Aristoteli vsitatū fuit (vt ex eius scriptis constat) quicquid alij dixerint senserintue, cuiuscunque modi id esset, non modò improbare, sed etiam vehementer oppugnare, videlicet vt hac arte solus inter philosophos sapiens haberetur.

1 *Quod est igitur huius reprehensionis, quam instituit, initium? Cùm de summo bono, inquit, agitur, in nomine ipso nulla, in re, magna solet esse dissensio: vulgus enim & homines eruditi communiter* εὐδαιμονίαν, *id est fœlicitatem nominant. Sed cùm quid ea res sit, quæritur, magna contentione, & opinionū altercatione inter se communiter omnes rixātur. Et sum-*

matim quidem docendi gratia sententiæ de summo bono ad duo genera reuocari possunt: quædam enim fuerunt ignobiles & obscuræ, quædam illustres & celebratæ, & magnis argumentis defensæ. Prioris generis est, vt sanitas, quæ ægrotis: vt diuitiæ, quæ auaris: vt eruditio, quæ indoctis summum bonum videtur. Vnde Horatius ex opinione vulgi ait, Lib.1.Epist.

2 Si ventri bene, si lateri est, pedibúsque tuis, nil
Diuitiæ poterunt regales addere maius. Item,
-omnis enim res, Saty.3 lib.2.
3 Virtus, fama, decus, diuina humanáque pulchris
Diuitiis parent: quas qui construxerit, ille
Clarus erit, fortis, iustus, sapiens, etiam rex:
Et quicquid volet, hoc veluti virtute paratum
Sperabit magnæ laudi fore.

4 Philosophi verò quondam apud Græcos summa in admiratione fuerunt, sicut Magi apud Persas, & sacerdotes apud Ægyptios, cùm ea sentirent & dicerent, quæ longè essent ab imperitorum hominum intelligentia sensúque disiuncta. Posterioris generis sententiæ, quæ in aliquo honore fuerunt, tres memorantur: prima voluptatis, secunda honoris, tertia ideæ, 5 quam Plato multis locis appellat bonum per se, & causam omnium bonorum, in eáque fœlicitatem hominis ponit, cùm animus vinculis corporis solutus, in cælo æterna sapientiæ contemplatione perfruitur.

6 Et sigillatim quidem, ait Aristoteles, sententias hominum colligere & recensere infinitum sit, fortasse etiam inane: quot enim homines, tot sententiæ: & vt quisque est affectus, ita suis moribus cõuenientem fœlicitatem fingit, Chærea in amore, Gnato in ventre, Thraso in honore, Crœsus in diuitiis, Diogenes in mendicitate: itaque quæstio illa de finibus bonorũ & malorum, inter homines adeò controuersa fuit, vt Marcus Varro diligens antiquitatis inuestigator animaduerterit ad ducẽtas octoginta octo sectas, nõ quæ iam essent, sed quæ esse possent, produci, vt scribit Augustinus: cuius etiam de tanta confusione & vanitate opinionum verba sunt. Innumerabiles dissensiones philosophorum quus vnquam populus, quis senatus, quæ potestas, vel dignitas publica impiæ ciuitatis, diiudicandas, & alias probandas, alias improbandas, repudiandásque curauit? ac non passim sine vllo iudicio confuse habuit in gremio suo tot controuersias hominum dissidentium non de agris & domibus, vel quacũque pecuniaria ratione, sed de his rebus, quibus aut miserè viuitur, aut beatè? Vbi etsi vera aliqua dicebantur, tamen & falsa prorsus eadem licentia dicebantur: vt non frustrà talis ciuitas mysticum vocabulum Babylonis acceperit. Babylon autem dicitur Lib.19 de ciuit.Dei. Eodem libro.

confusio: nec interest diaboli, qui rex est eius ciuitatis, quàm contrariis inter se rixentur erroribus, quos meritò multa vanaq; impietatis homines pariter poßidet. Admonet igitur hoc loco diuus Augustinus, quod nos postea etiam clarè docebimus, philosophorum fœlicitatem, diabolicam fœlicitatem esse: vnde parum conuenit Christianis, cùm veram beatitudinem à Deo diuinísque libris declaratam & expositam intellexerint, prophanã istam, &, vt ait Augustinus, diabolicam fœlicitatem cum diuina permiscere atque confundere. Sed pergamus ad alia.

7 *Deinceps facit digreßionẽ de his, quæ in arte dialectica præcipi docerique, in philosophia morali, sicut reliquis artibus, non doceri quidem, sed fieri tantũ debuerũt. Quærit de Methodo totius huius operis Ethici, quæ & qualis futura sit: cuius institutionis declarãdæ gratia Methodus duplex ex authoritate Platonis confirmatur: vna à principiis ad fines, id est, (vt Aristotelei interpretes aiũt) à causis ad res effectas: Altera superiori contraria à finibus ad principia, id est, ab effectis rebus ad suas causas: & vtraque conficitur similitudine stadiodromorum; qui & à carceribus ad calcem, & à calce ad cárceres decurrunt. Plato autem de ratione docendi in Philebo, & in Phædro hoc præcipit, ab vniuersis & generalibus rebus ad subiectas partes progrediendũ esse, quò facilius tota res doceri percipíque poßit: quibus tamen in locis neque diuisio Methodi, neque similitudo ista est.*

8 *Soluit autem Aristoteles propositam quæstionem distinctione rerum notarum, quarum aliæ dicũtur notæ & perspicuæ nobis, vt singulares, quæ ad sensus nostros perueniunt: aliæ natura & simpliciter, vt genera & species, quæ sola mente & cogitatione continentur. Ab illo autem priore genere rerum, quæ sunt notæ nobis, se auspicari velle pollicetur, cùm tamen contrà omnino faciat: summum enim bonũ primum ex causis inquirit, id est, mente humana & actione virtutis, in quibus maxima vis ad beatè viuendum sita illi videtur: deinde species virtutum, quæ nos ad beatam vitam ducunt, via & ordine exequitur: & à generalibus ad specialia descendit. Quare ne dubitent Aristotelei vel definitiones illas rerum notarũ huic loco repugnantes retractare: vel si pertinacius tueri ac defendere volent, exemplo totius operis authorem hunc inconsiderata leuitatis condemnare, qui retrouersus, ac prorsus aliter atque instituit, docẽdo processerit, & à generalibus causis principiísque beatæ vitæ ad res speciales vniuersam disputationem deduxerit.* 9 *Sed nescio quomodo Aristoteles à digreßione in digreßionem digressus relabitur in superiorem errorem de idoneo & non idoneo auditore huius artis. Idoneum autem duplicem describit tribus primis versibus Hesiodi. Aut enim quid faciẽdũ fugiendúmque sit, per se no-*

uit, aut rectè consulentibus facilè obsequitur: & reliquis duobus versibus quis non sit idoneus, ex contrariis indicat, qui videlicet neque rectã viuendi viam nouit, nec bene monentibus paret: Cuius poeta sententiam T. Liuius expreßit his verbis, Sæpe ego audiui, milites, eum primum esse virũ, qui ipse consulit, quid in re sit, secundum eum qui bene monenti pareat, qui nec ipse consulere, nec alteri parere scit, eum extremi ingenij esse. Et Cic. pro Cluentio, Sapientißimum dicũt esse eum, cui quod opus sit, ipsi veniat in mẽtem, proximè accedere illum, qui alterius bene inuẽtis obtemperat. Zeno autem Stoicus hanc sententiam per antistrephon sic immutauit, vt Diogenes ait, Libro 2. Decad. 3. Lib. 7.

Κεῖνος μὲν πανάριστος, ὃς εὖ εἰπόντι πίθηται:
Ἐσθλὸς δ' αὖ κἀκεῖνος, ὃς αὐτὸς πάντα νοήσῃ.

Ille quidem optimus, qui rectè monenti paret.
Bonus & ille, qui per se nouit omnia.

Præstantiorem enim eum putabat, qui rectis aliorum monitis obtemperaret, quàm qui suopte ingenio quid optimũ esset, in quaque re perspiceret: in hoc enim tantùm esse laudem intelligentiæ, in illo etiã præclaram cupiditatem sciẽtiæ & doctrinæ: hoc igitur quarto capite apparatus quidam est ad proximam refutationem, & duæ digreßiones: vna de methodo, aliena, & cui proprius in dialecticis præceptis locus est: altera de auditore planè absurda, & cui sensus, ratio, veritas ipsa denique reclamat.

Sed nos ad id vnde sumus egreßi, redeamus: [1] ratio degendæ vitæ à multis hominibus inducta non abs re vulgus & otiosißimos homines in eam opinionem adduxit, vt voluptatem summum bonum esse putent. Itaque vitam deliciis affluentem, & voluptatum plenißimam diligunt: sunt enim tria genera vitæ, quæ digna videntur esse maximè, in quibus homines studium ponant, hoc primum voluptarium, cuius modò mẽtionem fecimus: secundum ciuile: tertium, quod in scientia & cognitione versatur. Ac imperita multitudo factis & moribus ad mancipiorum conditionem proximè traducta, belluarum more & ritu sensuum & corporis voluptates immanißimè consectatur, [2] hac potißimùm in- Cap. 5.

ducta ratione, quòd plerique principes, & in imperio constituti, eadem mollitie diffluunt, qua quidem rex Assyriorum Sardanapalus: [3] *vrbani verò & ciuilibus officiis implicati, gloria & honore beatam vitam metiuntur, propterea quòd in obeundis muneribus Reip. consilia studiáque clarorum hominum ad laudem, vt amplißimam rerum bene gestarum mercedem reuocantur: sed tamen latius patet gloria, quàm id summum bonum, quod quærimus:* [4] *neque enim solum ad eos peruenit, qui coluntur, sed multò magis ad eos, qui colunt: Summum autem bonum (vt opinor) proprium est hominis beati,* [5] *atque ita constans & stabile, vt ab eo vix auferri queat:* [6] *præterea ciues ingenui ideo cupidißimi sunt laudis & gloriæ, vt aliis se viros bonos esse persuadeant. Itaque testimonio sapientium laudatorúmque hominum propter virtutes celebrari cupiunt: ex quo satis constat eorum iudicio, virtutem esse laude præstantiorem, in qua constituendus potius videretur ciuilis vitæ finis:* [7] *sed & ipsa multo imperfectior est, quàm vt summum & absolutum bonum appellari debeat:* [8] *fieri enim potest vt is, in quo virtus insit, dormiat, aut honesta rationis officia penitus in vita deserat,* [9] *multa etiam acerba & grauia patiatur, & in maximas calamitates incidat: at quisquis ita fuerit affectus, eum nemo, nisi qui propositum aliquod in schola altercãdo tueatur, fælicem, beatúmque dixerit. Sed hæc ipsa nunc omittamus: de his enim copiose disputatum est in his libris, quos ἐγκυκλίους inscripsimus.* [10] *Tertiũ ge-*

nus vitæ positum in contemplatione & scientia rerum deinceps nobis considerandum est: nam quòd ad quæstuosorum, & lucro deditorum hominum vitam attinet, hi solent aliis auferre per vim, atque vndique rapere: nec in diuitiis sita est, quam quærimus, beata vita: has enim solis emolumẽtis homines metiuntur: nec propter se, sed propter adiunctam speciem vtilitatis expetunt. Quare potius in prædictis rebus voluptate, gloria, virtute, quas propter se diligimus, quàm in diuitiis, quas propter vtilitatem optamus, finis bonorum quærendus nobis esset: nec tamen in illis est, quanuis ad eã confirmationem multæ rationes allatæ fuerint.

Sententiæ de summo bono (sicut paulò antè monuimus) sic commodè & aptè ad intelligentiam diuidi possunt, vt aliæ dicantur ignobiles: quæ quoniam eruditis hominibus improbabiles sunt, & per se leuitate sua refelluntur, ab Aristotele sine vlla reprehensione neglectæ prætermissæq́; sunt: aliæ verò magis probabiles & illustres sint, & à multis retentæ & defensæ, quæ ex authoritate triplicis vitæ tripartito diuiduntur, vt prima sit voluptatis, quæ voluptuosorum: secunda gloriæ, quæ ambitiosorum: tertia contemplationis, quæ Platonicorum patrocinio defenditur.

1 Voluptas multos patronos habet, qui existimant hãc nobis insitam inesse notionem, vt voluptatem natura duce sequamur, dolorem fugiamus: hi sunt plebei & imperiti, qui cùm sensibus & corpore tantummodo valeãt, quasi sint expertes animorum, solam corporis curam gerunt. Magnum hoc quidem est argumentum, quòd à primis inuitamentis naturæ ad amorem voluptatis rapiuntur: 2 sed eandem quoque opinionem magis auget & cõfirmat authoritas clarorum & illustrium principum, quos in deliciis, & in confertissima omnium voluptatum varietate vitam degere vident: ita exemplis horum facilè se in eandem erroris similitudinem illabi & deduci patiuntur: vt hoc verißimè à Platone sit dictum, quales in Republica principes sint, tales reliquos solere existere ciues. Talis fuit Sardanapalus Anacyndaridis, vel (vt alij scribunt) Anabaraxũ filius, postremus rex Assyriorum vir muliere corruptior, quem inter domesticos scortorũ gre-

ges muliebri habitu pensa trahere, & puellis omnibus mollitie corporis, & oculorum lasciuia praecellere solitum, memoria proditum est: cuius fama & exemplum nō modò Assyriam, sed Graeciam & Barbariam ad eandem vitae rationem concitauit. huius epitaphium apud Ciceronem è Graecis conuersum legitur, in quo gloriatur secum se omnes Assyriae voluptates abstulisse:

Tusul. 5. *Haec habeo, quae edi, quaeq́ exaturata libido*
Hausit: at illa iacent multa, & praeclara relicta.

Quid aliud, inquit Aristoteles, in bouis, non regis sepulchro inscriberes? sed voluptatem dimittamus: nam si bestiae loqui possent, eam propriam sui generis esse dicerent.

3 *Secunda opinio de honore ab iis inducta est, qui se ad Rempublicam administrandam conferunt, cupiúntque ex rebus bene gestis immortalē gloriae fructum consequi: vnde Virgilianum illud*

Libro 10. AEneid. *- sed famam extendere factis*
Hoc virtutis opus.

His persuasum est omnia consilia, curas, vigilias, cogitationes, facta omnia ad gloriam nominis famámque referri oportere, ipsam verò gloriam nusquam: sed tamen honos in summo bonorū gradu non est, vt Aristoteles tribus argumentis confirmat, quae quò facilius intelligantur, disponenda nobis sunt: Primum sic,

4 *Summum bonum proprium est eius, in quo inest:*
Honos non est proprius hominis, cui defertur: quia etiam in honorante:
Honos igitur est non summum hominis bonum.

Ratio assumptionis admodum leuis est: non enim laus ea, quae viro bono defertur, in eum qui defert, reciprocatur: nec qui laudat alium, partem eius laudis, quam impartitur, sibi vendicat: sed qui laudat, ab obsequio & officio: qui verò laudatur, à virtutibus & rebus bene gestis laudem consequitur. Itaque tam proprius est eius, qui colitur, honos, quàm propria virtutes eius sunt, propter quas colitur.

5 *Secundum autem argumentum sic:*
Summum bonum eripi non potest:
Honos eripi potest:
Honos igitur non est summum bonum.

6 *Tertium & vltimum sic:*
Summum bonum ad aliud non refertur:
Honos refertur ad aliud: expetitur enim virtutis causa:
Quare non est honos summum bonum.

Quid ais Aristoteles? Honorarine cupit vir politicus, & Reipub. do-

ditus, vt bonus esse videatur? At ille (vt tute modò dixisti) fœlicitatẽ suam metitur honore & gloria populari. Quod si ita est, virtutem ad laudem, nõ laudem ad virtutem referri putat oportere. Idq́ praeclarè politicus ille Cicero confirmat: Nullam, ait, virtus aliam mercedem laborum, periculorúmque desiderat, praeter hanc laudis & gloriae: qua quidem detracta, iudices, quid est quod in tam exiguo vitae curriculo, & tam breui, tantis nos in laboribus exerceamus? Et alio loco, Itáne verò tantis in laboribus Caius Marius periculísque vixisset, si nihil longius quàm vitae termini postulabant, spe & animo de se & gloria sua cogitasset? at credo cùm innumerabiles hostium copias in Italia fudisset, atque obsidione Rempub. liberasset, omnia sua secũ vnà moritura arbitrabatur: non est ita, Quirites, neque quisquam nostrum in reip. periculis cum laude ac virtute versatur, quin spe posteritatis fructúque ducatur. Declarant idem rerum publicarum conditores, legúmque latores sapientissimi, qui ciues suos praemio & laude ad studium virtutis incitabant: quo argumento finem virtutis iudicabãt potius honorem sibi fuisse, quàm contrà, honoris virtutem. Et de honore quidem hactenus.

Pro Archia poeta.

Pro Rabirio.

7 Oblata autẽ digressionis occasione breuiter de virtute, cùm eã refutandã minimè sibi proposuisset, disputat tamẽ Aristoteles: in qua negat positam esse beatam vitam, idémque scribit lib. 10. huius operis: sed tam inconsiderata est rationum leuitas, vt permirum sit, tam stultas ineptias ei philosopho in mentem venisse, qui solus in philosophia regnare velit: rationes eius simpliciter ac separatim disponam, & ad singulas ex ordine respondebo: Prima igitur est,

8 Summum benũ in dormiente, aut nihil in vita agente esse nõ potest:
Virtus in dormiente, aut cessante inesse potest:
Virtus igitur non est summum bonum.

Secundum caput tuae propositionis quod sumis (nihil agentem beatum esse non posse) tibi assentior ô Aristoteles, ne pigros & desidiosos de beata vita bene sperare iubeam: sed illud primum vereor vt tibi audeam concedere: Virtus enim quemadmodum cessare possit in homine, qui sit eius compos & particeps, non intelligo: an quia in somno suas actiones intermittit? at ne in vigiliis quidem liberalitas assiduè dabit: nec fortitudo sine vlla intermissione in periculis magnis & arduis versabitur: nec tamen ob eam causam vtrauis harum otiosa erit, praesertim si cùm res & tempus postulabit, officio fungatur suo. Itaque neque vir liberalis quandiu vigilabit, tandiu manum ad crumenam admouebit, vt perpetua & assidua largitione liberalitatis laudem retineat: nec vir fortis gladium semper euaginatum, & hostibus obiectum tenebit: sed si cùm opus fuerit, vel ille largiatur, vel hic sese

periculis dedat, neuter horum cessator, sed diligens & studiosus virtutis existimabitur. Quid igitur potes adferre, quamobrē virtus in homine cesset, & prorsus ab omni munere vacet? an quia multis præsidiis & adiumētis eget: incidunt autem aliquando tempora eiusmodi, vt his omnino destituta sit? at virtus præter se & vires suas nihil requirit: sapiētia enim ars bene viuendi in se tota conuersa est, nec (sicut reliquæ artes) ad se tuēdam externis adiumentis indiget: quod, vt copiose, sic Christianæ religioni conuenienter & aptè à Stoicis disputatum est, à quibus Aristoteles vehementer hoc loco vexatur, & dormire somniaréque dicitur, quòd actio virtutis tota animo contineatur, non corporis aut fortunæ instrumentis: & finis perfectióque virtutis in hominis potestate sita sit, non in euentu fortunæ. At non potest, inquies, liberalis esse, cui facultates desunt. imò verò pauperrimus idem & liberalissimus esse potest: & hæc virtus nō in arca, sed in animo est: firmáque largiendi & constans voluntas, liberalitas à sapientibus hominibus verè iudicatur, non ipsa plumbeorum vel æreorum nummorum supputatio. Quamobrem prima illa Aristotelis ratio de virtute iaceat prorsus ac intereat necesse est. 7 Secunda autem nihilo languidior & imbecillior apparebit: quam sic argumentatione perspicuam facere licebit:

Summum bonum non potest esse in miseriis:
Virtus potest esse in miseriis:
Virtus igitur non est summum bonum.

O mirificum atque egregium disputatorem! quis enim ex tot collegiis & sodalitiis philosophorum tibi dabit virtutem esse in miseriis, præter tui similes, qui te superstitiosius, quàm par est, admirantur? ne Epicurus quidem, & tota illa Epicureorū familia, quanuis sit mollis & effœminata, tibi dabit: cēset enim Epicurus sapiētem in maximis doloribus dicturū esse, Quàm hoc suaue est, quàm nihil curo: tantámque esse vim virtutis, vt si malis omnibus vrgeatur, tamen ne vel tantillū quidem de sua grauitate & constantia possit amittere. Quid cēses facturos esse Stoicos, à quibus sapiens iudicatur is, quem neque fortunæ temeritas, neque vlla hominū labefactare possit iniuria? in hoc certè gradu tibi fortiter & viriliter resistent, nec te de virtute tam ineptè balbutientem ferent. Quid, inquies, nónne virtus calamitatibus obruitur? imò verò, vt illi sapienter ac verè dicunt, in taurum Phalaridis beata & florens descendet, in eculeū ascendet, in igne fulgebit: & quò grauiora erunt supplicia, quæ inferentur, eò beatior & gloriosior virtus existet. Itaque vir bonus in summa laude gloriáque versabitur, si crucietur ac torqueatur: quod præclarè ante Aristotelem Socrates in Eutidemo admonuit, vt virtutis & sapientiæ causa non solùm incommodum, iacturam, de-

lorem, seruitutem patiamur, verùetiam mortẽ, si ea nobis profutura sit: nósque tortoribus dilaniandos ac dißipandos omnino dedamus: planè verò nobis Christianis sit impium, non hanc Aristotelis sententiam damnare, cùm in nostra religione nihil gloriosius fœliciúsque sit martyrio, cruce, incendio, cæterísque palmariis tormentorum coronis, quæ Aristoteli mundanã, id est, vt diuus Augustinus ait, diabolicam fœlicitatem sectanti, calamitates & ærumnæ & miseriæ videntur. Tertia opinio de idea restat, ad quam Aristoteles delatus repentè aliò diuertit, similitérque facit, atque hi, qui ædium limẽ aliquod ingreßi, inde pedẽ illico referũt. sed quo tandẽ abit? ad diuites & quæstuosos, qui diuitiis, qui opibus, qui magna auri & argenti copia se beatos ac fœlices arbitrãtur: quos duobus argumẽtis refellit. Primũ est tale:

Vita beata non est violenta:
Vita quæstuosorum & diuitum est violenta:
Vita igitur quæstuosorum & diuitum non est beata.

Nullum enim facinus tantum est, ad quod suscipiendum non impellat auaritia. Virgil. de Thracum rege, -Polydorum obtruncat, & auro AEneid. 3.
Vi potitur. quid non mortalia pectora cogis
Auri sacra fames?

Secundum argumentum ita concluditur;
Fœlicitas propter aliud expetitur nunquam:
Copia diuitiarum propter aliud expetitur:
Copia igitur diuitiarum non est fœlicitas.

Et rectißimè quidem mihi videtur Aristoteles voluptatem, honorem, virtutẽ, diuitias à vera & perfecta hominis fœlicitate exclusisse: hæ siquidẽ quatuor partes sunt falsæ & impiæ fœlicitatis, quam, si melius loqui volumus, infœlicitatem decet appellare: quas cacodæmon peritißimus & grauißimus impietatis magister discipulis & sectatoribus suis proponit, vt delicatis voluptatẽ, ambitiosis gloriam, vanis sapientibus huius mũdi virtutem mundanam, auaris opes: atque ita subtilißimus & callidißimus ille doctor sese ad vnius cuiusque hominis ingenium, naturam, mores accommodat. Sed tamen in animaduertendis alienis erroribus tam multos ipse Aristoteles commisit errores, vt nihilo deterior & stultior sit eius oratio, quàm res & sententia eius oratione refutata: sitq́ longè satius philosopho contra alios nihil dicere, quàm in aliis reprehendendis tam multa maiore reprehensione digna dicere.

[1] Itaque de his omittamus dicere: nam fortasse magis expedit vniuersum, & reliquis rebus commune bonum Cap. 6.

considerare, & quomodo ab aliis dicatur, diligẽter inquirere: [2] verum cùm difficilis & molesta nobis sit huiusmodi quæstio, propterea quòd nobis amici sunt, qui species introduxerũt: tamẽ hoc æquitatis est, fortasse etiã cuiusdam necessitatis, vt hi præsertim qui philosophantur, veritatis tuendæ gratia suas etiam sentẽtias mutent, & refellant: quamuis enim & earum authores, & veritatem ipsam venerãdam & colendam putemus, plus tamen veritati, quàm authoritati concedere in philosophia sanctum præclarúmque iudicamus. [3] Primi authores huius sententiæ atque opinionis non fingebant species, in quibus prius esset aliquid & posterius: itaque ne in numeris quidem speciem ponebant: atqui bonum dicitur & in substantia, & in qualitate, & in eo quod cum alio mutua relatione cõparatur. Quod autẽ sua vi naturáque cõstat, substãtiáque est, naturæ ordine præcedit, id quod in comparatione & relatione quadã spectatur: hoc enim quod ad aliud refertur, quasi propago & surculus quidam est nõ solùm substantiæ, sed eius etiam rei vt qualitatis, aut quantitatis, quæ substantiæ accidit: quare his tam distinctis diuersisque generibus vna communis species non conueniet. [4] Deinde cùm vis ipsa boni tam latè pateat quàm naturæ: dicitur enim bonũ in substantia, vt Deus: in qualitate, vt virtutes: in quantitate, vt modicum: in relatis, vt vtile: in tempore, vt occasio: in loco, vt habitatio: & in aliis rebus eadem ratione satis apparet generale quidpiam à tam disiunctis generibus communicari non posse: non enim in omni-

bus categoriis, sed in vna sola diceretur. [5] *Praeterea cùm eorum quae ad vnam communem speciem referuntur, vna solùm sit cōmunis scientia, vt omnia bona vnius scientiae legibus & terminis contineantur necesse est: atqui in vna atque eadem categoria, quaedam diuersis artibus & disciplinis explicantur, vt occasio, in bello quidem sciētia militaris: in morbo, medicina: & modus, in alimento quidem medicina: in laboribus verò, palaestra.* [6] *Sed quaerat aliquis, quid tandem sibi velint, qui species instituūt, cùm vnūquodque ipsius nomine vocāt? Ad ipsum nanque hominē & hominē vna atque eadē pertinet hominis definitio: neque inter vtrunque quatenus homo est, vlla est dissimilitudo: quod si ita est, neque bonum, quia bonum sit, ab alio ratione discrepabit.* [7] *sed neque quia sit aeternum, ideo magis erit bonum: quemadmodum neque res candida, diuturnitate temporis fit candidior, quàm ea quae vno tantùm die candida fuerit.* [8] *Ac mihi videntur Pythagorei magis rationi congruenter sensisse, qui vnum in ordine bonorum ponunt, quos sequutus est Speusippus, nepos & discipulus Platonis: verùm haec in aliam disputationem reiicienda sunt.* [9] *Quae autem diximus, aliquā dubitationem adferunt, quòd non communiter de omnibus bonis antea loquuti sumus. Nam cùm plura sint genera bonorum, vnum eorum dicitur, quae propter se expetuntur & amantur: quae verò haec efficiunt, aut conseruant, aut contraria repellunt, ab illis per se bonis hoc ipsum assequuntur, vt bona, quanuis tamen dissimili ratione, nominen-*

tur: vt ſatis perſpicuum ſit bona bifariam diſtribui in ea quæ per ſe, & in ea quæ propter illa, bona ſunt. Vt igitur bona per ſe conſideremus, & ab vtilibus ſeiungamus, videndum eſt, an illa in vnam communem ſpeciem includi poſſint. Nemo bona per ſe nõ dixerit, quæ à reliquis bonis ſeparata ſemotáque ſequimur, cuiuſmodi ſunt ſapere, & videre, & voluptates aliquæ, & honores: hæc enim quamuis interdum propter aliud expetamus, tamen bona per ſe dicenda ſunt, aut nihil præter ſpecies erit in bonis. Quare videbitur inanis ſpecies, neque vniuerſa & communis cauſa, cur omnia bona ſint.

10 Quòd ſi ſapere, & videre, & cætera generis eiuſdem ponuntur in bonis propter ſe expetendis, his omnibus vnam communem boni definitionem neceſſe eſt accommodari, non ſecus atque in niuem & ceruſſam valet vna communis ratio candoris. Atqui honori, prudentiæ, voluptati, variæ definitiones attribuuntur, hoc ipſo quòd bona ſunt: quare bonum communiter vna ſpecie minimè cõtinetur. 11 At quonam modo his prædictis rebus vna communis ſpecies eſſe dicitur? non enim ſimilis eſt iis, quæ caſu aliquo in eandem appellationem venerunt: an quia ab vno bona manant? an quia ad vnum referuntur omnia? an potius ſimilitudine quadam inter ſe conſentiunt? vt enim in corpore viſus, ſic in animo mens, aliúdque in alio: 12 ſed hæc fortaſſe ſubtilis & accurata tractatio quoniam ad aliam philoſophiæ partem ſpectat, hoc tempore nobis omittenda eſt. 13 Eodem modo de ſpecie boni iudicandum eſt, quo de bonis pro-

pter se expetendis: nam si quod est vnum bonum, quod communione quadam sub se reliqua bona cōplectitur, aut si quod est per se bonum ab aliis seiunctum, id nec in actionem hominis, nec in possessionem omnino cadere potest. Nūc autem id à nobis inquiritur, quod homines & facultate consequi, & officio præstare possint. Sed fortasse putabit aliquis speciem boni vtilem esse ad actionem & adeptionem omnium bonorum, vt si eam tanquam aliquod exemplar intueamur, certius & facilius quæ sunt nobis bona, perspiciamus: & cùm perspecta nobis fuerint, studio & industria consequamur.

14 *Hæc quidē sentētia quanuis omnino absurda nō sit, tamen videtur cum disciplinis & artibus pugnare, quæ cùm ad aliquod bonum referantur, & si quid desit, semper idipsum requirant & vestigent: omnes tamen illius cōmunis speciei scientia & cognitione se carere facilè patiuntur: atqui non est probabile eam, si tantopere iuuaret, ab artificibus aut prorsus ignorari, aut omnino negligi.* 15 *Exoritur etiā talis quæstio, Quid adiumenti textor aut faber habiturus sit, si ipsum bonum quod est omnibus commune, cognoscat? an aliqua ratione medicus illustrior, aut imperator nobilior extiterit, qui ipsam speciem boni scientia & cognitione cōprehenderit? Videtur enim medicus non hac communi boni contemplatione spectare sanitatem, sed hominis, aut certè potius huius atque illius, cùm medelam singulis hominibus adferat.*

1 De tribus excellentibus propositis sententiis duas reprehēdit: vnam de voluptate, alteram de honore: quibus duas alias, quas nō proposuerat, interposuit, de virtute & diuitiis. Tertia sequitur à Platone sumpta, qui beatam hominis vitam ponebat in contemplatione & perfecta cognitione Dei, quem Ideam primam, & bonorum omnium causam nominabat, vt Aristoteles ipse testis est cap. 4. cùm dicit, Quidam verò præter hæc cōplura bona, aliud quoddam per se esse putant, in quo satis est causæ, cur cætera bona sint omnia. quam sentētiam Plato multis locis vsurpat, vt cùm disputat in Parmenide, Vnum esse rerum omnium principium extra omnia, & tamen in omnibus, ex quo, & per quod omnia sint, & quo referūtur omnia: & in cōuiuio, Quærēdum esse illud pulchrum, quo nihil sit pulchrius, & quod aliis pulchritudinis suæ dignitatem largiatur: & in vltimo de Rep. Puram sapienciam non alibi reperiri posse, quàm cùm ad Deum homo, vnde profectus est, reuersus fuerit: & in Phedone, Sic vitam nostram esse insticuendam, vt minimum nobis sit cum corpore commercij, vt puri & incegri, cùm Deus nos hinc migrare iusserit, in cælo cum similibus, id est, cum puris & integris versemur. Quod cùm Aristoteles sciret, qui Platonē annos viginti audierat, prudens tamen & sciens sanctißimam sententiam cùm captiosis, cū impiis calumniis labefactare conatus est: & quidem tam manifestus calūniator & impius hic est, vt in ipsis castris à suis militibus Themistio, Simplicio, Eustratio, (sic enim eius interpretes, id est, pertinaces vel in erroribus defensores appellantur) egregius imperator deseratur: & tam cæco impietatis crimine tacitè damnetur. Quid igitur ait Themistius? Aristoteles perpetuò contradixit in specie quadam fallaci, id est, sophisticè captioseq́ disputauit. Quid Simplicius? Aristoteles de Ideis potius ad verba, quàm ad sententiam argumentatur. Quid Eustratius? Poßit aliquis Aristoteli iure obiicere, Videris, ô Aristoteles, de indstria: quippe qui amicus & discipulus Platonis extiteris, aduersus opinionē de Ideis adeò fallaciter & captiose disputasse, vt ex eo quod nihil dicturus eras, quod ad euertendā de Ideis sententiā valeret, eā confirmares magis atque stabilires. Hæc sunt Aristoteleorū de Aristotele iudicia. Quid Christianos authores, id est, veraces, sanctos, & religiosos contra mendacia ista proferam? atque imprimis theologorum principem Augustinum? Ipsum, inquit, verum & summum bonum Placo dicit Deum, vnde vult philosophum amatorē esse Dei: vt quoniam philosophia ad beatam vitam tēdit, fruens Deo sit beatus, qui Deum amaueric. Quicūque igitur philosophi de Deo summo & vero ista senserūt, quòd & rerum creatarum sit effector, & lumē cognoscendarum, & bonū agendarum, quòd ab illo nobis sit & principiū naturæ, & veritas doctrinæ, & fælicitas vi-

ta, eos omnes cæteris anteponimus, eosdémque nobis propinquiores fatemur: quem locum tamen sic ipse postea retractauit, non quòd hanc sententiā improbaret, sed vt admoneret philosophis ethnicis de religione nihil temerè credendum esse. Idem alio loco, Cùm philosophorum alij summum bonum in corpore, alij in animo, alij in vtroque posuerint, cedāt omnes Platonicis, qui non dixerunt hominem beatum fruentē corpore, vel fruentē animo, si fruentem Deo: nō sicut corpore, vel seipso animus, aut sicut amico amicus, sed sicut luce oculus fruitur: quamobrem non solùm Aristoteleorum confessione, sed Christianorum v.ritate Aristotelis impietas hoc loco grauißimè notatur, Platonísque sententia ab Aristotelicis calumniis vindicatur.

2 At quàm eruditus est Aristoteles artificio simulationis ac dißimulationis! quàm infuscatus, quàm fallax, quàm fucatus, quàm dißimulāter peruersus ac maleuolus! Academicus initio videri vult, & Platonis præceptoris sui gratiā amittere, quàm veritatis patrociniū deserere se malle simulat: magnifica certè & nobili philosopho digna sententia. Sed quomodo veritatē tueri potest Aristoteles, qui Deū contemnit, irridet, de medio rerū tollit: qui tamen solus veritatē hominibus largiri & inspirare potest? Verùm, vt apertius fraus ista Aristotelea dißimulationis detegatur, Analysi dialectica nobis est vtendum. Nam si quæstio totius disputationis ponatur, argumenta Aristotelis cernantur, argumentationes cōsiderentur, hac dialectica luce multa falsa, multa aliena, multa incōsequentia, omnia penè impia cognosci atque æstimari poterūt. Platonis sentētia fuit diuinā quādam & humanam Ideam esse, & diuinam quidem sapientiam Dei, & exemplar Deo propositum appellat, quo cuncta creata, factáque sunt: humanā verò Ideam vocat speciem, & notionem in mente hominis impressam, quæ primùm cōfusior & obscurior est: paulatim verò vnà cum ætate clarior & illustrior efficitur: hominis autem fœlicitatem definit vera & perfecta sapientia Dei, quam nemo in hac mortali vita consequitur, sed post mortem, cū fruitur præsēti & explicata cognitione, &, vt theologi loquūtur, visione Dei, qui priuilegio quodā nominis dicitur bonū, quia sit summè bonus, & fons & origo bonorū omniū, vt cum Platone sacræ literæ cōfirmant & testantur. Quid à philosopho de beata vita aut verius, aut sanctius requiri potest? Aristoteles cùm in Platonem, tum in Deum impius, Platonem malitiosè calumniatur, & improbè Deum contemnit, quia in tota hac disputatione modò contra diuinas Platonis Ideas differit, modò contra humanas rerum perceptarum notiones in animis nostris impressas: cōtra verò quæstionem nihil dicit. Quæstio igitur hoc loco existat, An Idea boni, id est, sapiētia Dei, sit summum hominis bonum: in qua totius controuersia cardo ver-

sabitur. 3 *Primum Aristotelea contradictionis argumentum ex Idearum circunstantia ducitur, vnde fit syllogismus simplex primi generis:*

In quibus est prius aliquid & posterius, in his non est cõmunis Idea:
In bonis est aliquid prius & posterius:
Bonorum igitur non est aliqua communis Idea.

Aristoteles statim ab initio tergiuersatur, & res alias agit: expectabã ab eo vt doceret beatã hominis vitã non esse in sapientia Dei: verùm omissa quæstione disputationem à Deo, & diuinis Ideis ad humanas notiones captiose deflectit: sed tamen mos ei gerendus est, vt quocunque vocet, sequamur. Platonis decretum quod ipse sumit, ad generales notiones, quæ humana cogitatione cõprehenduntur, pertinet, in quibus nihil potest esse prius & posterius, quòd omnia quæ sub aliquo genere sunt, ex æquo generis naturam sibi vendicãt. Quòd verò ex Platonis testimonio nullam numerorum Ideam esse dicit, falsum & commentitium planè est: nam Plotinus Platonicorum summus in libro de Ideis & ente contrarium affirmat, vbi docet omniũ rerum quæ in mundo sensibili secundũ naturã sunt, Ideas esse diuinas, quinetiam qualitatum & quãtitatum quæ secundum naturam sunt, in quibus nominatim numerum constituit. Sed cætera attẽdamus: In bonis, ait, est aliquid prius & posterius. quomodo? Nam bonum in categoriis singulis est, ex quibus substãtia qualitatem, & qualitas relationẽ præcedit. Esto, inquam, simplices rerum naturæ primùm nobis cogitantibus occurrãt: deinde mutuis inter se affectionibus conferantur: prius sit substantia quàm qualitas, prius qualitas quàm relatio: quid tũ? an propterea fieri non poterit, vt omnia quæ sunt, vnius naturæ communicatione contineantur? & quæ vna cogitatione priora posterioráque sunt, alia ratione, ad communem originis suæ fontẽ & tanquam caput referantur?

4 *Vrget Aristoteles, & id fieri non posse contendit, præclaro illo categoriarum suarum commento:*

Categoriæ nihil habent commune & vniuersum:
Bona sunt in singulis categoriis:
Bona igitur commune quidquam & vniuersum non habent.

Taceo quæstionem initio positam hac argumentatione minimè concludi, & rursus hoc loco de humanis Ideis, non de diuinis agi: hoc enim alieni vitium in hac refutatione frequens est: sed propterui & fallacis hominis captiuncula, quas obtendit Platoni, nobis expediendæ & tollendæ sunt. Plato non dicebat vnum bonum esse genus omnium bonorum, sed vnum esse commune & vniuersum bonum, nempe Deum, à quo essent omnia bona profecta, & quò spectarent omnia. Aristoteles sententiã Platonis sophisticè tra-

ducit ad categorias suas: in quo dupliciter reprehendendus est, & quòd sententiam Platonis de vniuerso bono malè & peruersè interpretatur: & quòd categorias suas tãquam κυρίας δόξας, id est, catholicas dialecticæ doctrinæ sententias nobis obtrudit, quæ commentitiam dialecticæ inuentionis & sophisticam confusionem continent: nec tamen in hac confusione sequi potest, vt nihil sit omniũ bonorum commune: Ens enim Platonici idipsum commune esse contendunt, in cuius ratione & natura omnia quæ sunt, ex æquo conueniunt. Itaque sanctißimum & verißimum Platonis decretum contra calumnias Aristotelis facilè defendunt.

5 Transeamus ad tertiam refutationis huius partem: syllogismus simplex est secundi generis, hoc modo:

Eorum quæ habent vnam Ideam, vna scientia est:
Bonorũ non est vna sciẽtia: quia multæ sunt artes & sciẽtiæ bonorũ:
Quare bonorum non est vna Idea.

Meminit tandem se à proposito aberrare: contra diuinam Ideam aliquid dicere instituit, necdum tamen quæstionem concludit propositam de beata vita, sed contra doctrinam Idearum communiter disputat: Multæ sunt speciales scientiæ bonorum, ergo nõ est vna vniuersa: Hæc sophistica captio est: possunt enim multæ speciales esse rerum scientiæ, & tamen vna velut omnium mater, qualis est sapientia, quæ primam rerum causam contemplatur, & ad eam res omnes, vt ad finem summum & extremum refert.

6 Deinceps Aristoteles interrogatiunculis instat: & contra Platonem Ideas suis rebus non homonymas, sed synonymas esse argumento à specie probare conatur:

Idea hominis & imago, id est (vt Plato loquitur) ipse homo & homo, nomine conueniunt, & definitione eadem continentur:
Non sunt igitur Ideæ suis rebus homonymæ.

Platonici negant antecedens, & inter Ideam & rem, idem quod inter veritatem & veritatis imaginem discrimen faciũt: inter igitur ipsum hominem & hominem, id est, inter diuinã Ideam hominis & hominem ex materia & forma compositum, quæris Aristoteles, quantum intersit? quãtum (inquam) inter simplicem naturã & compositam, expertem materiæ, & materiatam, per se bonam, & cum bono communicantem, exemplar, & fictam imaginem: Plato enim species rerum omnium in Deo ponebat, ipsamq́ Dei sapientiam omnes Ideas complexã esse volebat: quas, cùm causæ essent ante res omnes creatas in Deo sempiternæ, idcirco sibi nomen boni magis vendicare confirmabat:

7 quod postremum ineptißimo similitudinis argumento ab Aristotele cõfutatur: Quemadmodum, inquit, res alba, quia diuturnior sit, nõ ma-

gis nomẽ & naturã alboris obtinet, quàm ea quæ vno dũtaxat die fit alba: sic Ideæ diuinæ, quia sempiternæ sunt, nõ idcirco magis naturam & nomen boni sibi attribuẽt, quàm res ex eis procreatæ, quæ sunt mutabiles. Ludis, opinor, Aristoteles, & quasi præuaricari in tua causa de industria videris, dũ leuiter & pueriliter argumentãdo Platonis authoritatem magis sartã tectam, quod aiunt, à calumnia tueris. Quid enim comparatione tua futilius? quid stultius? quid absurdius? in priore parte res eiusdem speciei, & vtrinque finitæ sumuntur: in posteriore altera infinita est, altera finita. Quæ potest igitur tam dißimilibus, támque disiunctis naturis conuenire similitudo? 8 Hîc etiam calumniator appellatur Aristoteles, quòd sciret à Pythagoreis ideas probatas, & Platonicæ philosophiæ æmulum Speusippum fuisse: Pythagoras autem Deum appellabat μονάδα, id est vnitatem, & τὸ ἀγαθὸν, id est bonum. Speusippus Platonis nepos in definitionibus ait Deum esse ζῶον ἀθάνατον αὐταρκὲς πρὸς εὐδαιμονίαν, οὐσίαν ἀΐδιον, τῆς τ' ἀγαθοῦ φύσεως αἰτίαν, id est, animal immortale, in quo satis sit ad beatã vitam, substãtiam sempiternam, & causam naturæ ipsius boni: vnde cõstat Platonis & Pythagoræ de Deo, de vno, de Ideis, de beata hominis vita nõ dißimilem fuisse sentẽtiam, nec duplicem ordinem bonorum & malorum à Pythagora descriptum cum Platonicis decretis pugnare.

9 Sed mirum est quàm Aristoteles celeste Dei numen & lumẽ horreat, quàm Deum vnum animo & cogitatione refugiat, quamq̃ nõ modò de mẽtibus hominum, sed de medio rerum tollere cõtendat: argumẽtum eius proximum, quod ex diuisione bonorum nascitur, falsum & impium est:

> *Ex bonis alia per se, alia propter aliud bona dicũtur, & per se quidem, vt sapere, vt videre, vt nonnullæ voluptates, vt honores:*
> *Non est igitur vnicum per se bonum.*

Quid ad hanc argumentationem Platonici respõdent? Neque sapere, neque videre, neque voluptatẽ, neque cætera eiusmodi, quæ vulgo bona putantur, in bonis per se inesse: quòd eiusmodi sint omnia, vt ab Idea diuina generẽtur, eodémque ferãtur. Deus enim omnium bonorum fons & author & finis est. At ista tamẽ (inquis) à philosophis nõnunquã bona per se dicũtur: nõ nego: sed tũc comparantur tantum cum bonis humanis, nõ etiam cum diuinis. Itaque cùm vtũtur hac diuisione, vt bonorum alia per se, alia propter aliud expetenda sint, hoc dicũt, bonorum humanorum quædã expeti propter aliud, quædam per se, id est, nõ propter aliud humanum bonum. Omnia autem quæ in hominem cadere possunt, ad Deum authorem referri oportere putãt philosophi omnes, exceptis Epicureis & Aristoteleis quibusdã, quorum impietas cum aperta reliquorum philosophorum ratione, tum certa & in-

dubitata Christianæ fidei veritate iampridem damnata est.

10 *Septimum argumentum propositæ refutationis sequitur: & syllogismus connexus secundi modi,*

Si hæc bona per se sunt, habent communem boni rationem:
Sed non habent communem boni rationem:
Ergo non est illis communis Idea boni.

Assumptio fallax vel Aristotelis ipsius testimonio cõuinci potest, qui paulò antè bona per se definiebat, quæ si vel sola sint, ab homine tamẽ expetantur: quæ certè definitio sapiẽtiæ, voluptati, honori, & similibus, quæ Aristoteles appellat per se bona, communis esse poterit. Et conclusio syllogismi sophistica & nugatoria est, in qua tota & sola assumptio ponitur: debuit enim Aristoteles ex syllogismi ratione concludere: ergo nõ sunt per se bona: in quo animaduerte quàm cæca sit inuidia huius obtrectationis: nã paulò antè bona per se statuit, quæ nunc non esse syllogismus hic, si ad legem dialecticæ artis conformetur, concludet, hoc modo:

Si essẽt hæc per se bona, haberẽt aliquam communẽ boni rationem:
Sed non habent:
Non sunt igitur per se bona.

11 *Relabitur deinceps ad superiorem homonymiam: cũq; Ideæ à Platone dicãtur suis rebus homonymæ, quærit ex quo genere sint homonymorum, an quòd casu aliquo in eãdem nominis societatem veniãt? an quòd ab vno prodeãt? an quòd in vnum recidãt? an quòd similitudinis aliqua ratione coniungantur? Platonici illud postremum probãt in Ideis diuinis, ad quas vt ad vera exemplaria singulæ res expressæ factæq; sunt. Itaque ipsum hominem & hominẽ, id est, Ideam hominis & rem ipsam natura quidem disiungunt, sed propter similitudinem communitate nominis coniungunt.*

12 *Sed hãc disputationem simulat se in eam philosophiæ partem reiicere, quæ μετὰ τὰ φυσικὰ nominantur, vbi multò petulantiores & euidentiores calumniæ à Platonicis refutantur.* 13 *Hactenus Aristotelem ex eius oratione impudentissimum calumniatorem, tergiuersatorem apertissimum, sophistam malitiosissimum, hostem diuinæ maiestatis & religionis execrandum percepimus. At fortasse deinceps seipsum corriget: immò verò maiora & clariora impietatis suæ argumenta dabit: Nam cõsequentia antecedentibus longè peiora & deteriora reperientur. Quid enim ait? Syllogismum integrum proferam, ex secundo genere connexorum, vt desperata illius mentis Aristoteleæ peruersitas intelligatur.*

Si quod esset commune omnibus bonum, id nec ab homine cognosci, nec in vsum aliquem vita deduci posset:

At tale quidpiam quærimus, quod cognoscatur & habeatur:
Nullum igitur est omnibus commune bonum.

Propositio falsa & impia: Deus enim nō solùm potest ab homine cognosci, sed seipsum ostēdit, & ad se cognoscēdū homines multis modis inuitat: nec solùm Christiani homines diuinis legibus instituti, verūetiam ethnici, si modò admirabilem istam mūdi machinam suspiciunt, Deum aliquem primum rerum omnium parētem, supremúmque regem cognoscūt: vt Socrates apud Xenophontē præclarè disserit, & diuus Paulus in epistolis verè cōfirmat: Manifesta est, inquit, ira Dei in omnes impios & iniustos, qui veritatē Dei in sua peruersitate detinent: quod enim de Deo cognosci potest, notū est inter illos: Deus enim eis aperuit & ostendit. Nam inuisibilia ipsius post creatum mūdum, ex operibus intellecta cōspiciūtur: sempiterna quoque eius virtus & diuinitas: adeò vt excusandi non sint: quia cum Deum cognouissent, nō sicut Deum laude & pietate coluerunt, sed vani facti sunt suis argutiis: & eorum cogitatio crassis erat occultata & circūfusa tenebris: Nam cùm se sapiētes prædicarēt, stulti facti sunt. Verùm Aristoteles, ais, ista lumine naturæ videre nō potuit. Si nō potuit, cur arguitur à Paulo? Deinde si nō potuit, cur tam stolidus & fatuus es, vt eius doctrinam probes, & ab eo vitæ degendæ consilium petas, quem scias in vita tenebris errare? Sed tamen quāuis perfectam Dei sapientiam in tanta caligine temporum consequi non potuerit, tamen quodammodo Deum ex eius operibus agnoscere potuit. Quid enim, ait Cicero, potest esse tam apertum, tamq́ perspicuum, cùm cælum aspeximus, cælestiáque contemplamur, quàm esse aliquod numen præstantissimæ mentis, quo hæc regātur? Et Plato omnibus locis authorem naturæ Deum mirificè coluit, quem (vt antè dixi) Aristoteles annos vnum & viginti audierat. 14 *Verùm pergamus ad alia:*

Lib. 4. de dictis & factis

Lib. 2. de nat. deorum.

Si esset Idea inquirenda, esset potius in singulis rebus, vbi posset prodesse:
At non est inquirenda, quia in singulis scientiis non inquiritur:
Non est igitur vlla Idea.

Et in singulis artibus, Idearū inquisitio est, ô Aristoteles, & ab ingenuis hominibus Idea communis omnium bonorum (vt abs te modò) minimè negligitur: Summa enim humanæ sapientiæ est Deum nosse, contemplari, suscipere, & ad eum omnes humanas cogitationes & actiones dirigere.

15 *At verò ad extremā contradictionis tuæ partem plumbeo (vt aiūt) pugione præceptorem tuum pūgis, cùm interrogas, quid illa communis Idea textori aut fabro cōferat ad suas artes exequēdas: quasi verò de bene texendo aut ædificando, non de bene & beatè viuendo hæc doctrina suscipiatur.*

Quamobrem cùm ex hoc vno capite cognoscamus, quàm fraudulentus, quàm malitiosus, quàm impius sit Aristoteles, valde mirandum est religionis Christianæ fundamentum à quibusdam fieri, cùm potius omnis impietatis fundamentum debeat appellari.

[1] *Sed satis dictum sit de specie, & aliis illustribus de summo bono sententiis: quibus omnibus confutatis, nunc ad propositum reuocetur oratio, vt quid tandem summum bonum sit, intelligamus.* [2] *Nemini autem dubium est, aliud in alia actione atque arte bonum versari. Aliud siquidem in medicina, aliud in scientia militari, & in reliquis artibus aliud eodẽ modo. Quod est igitur vniuscuiusque rei bonum? opinor, cuius causa aliæ multæ actiones suscipiantur: vt medicinæ sanitas, artis bellicæ victoria, architecturæ domus, aliarúmque artium aliud eodem modo bonum: & in omni actione deliberationéque suscipienda finis est, cuius causa res omnes geruntur & fiunt.* [3] *Quare si quod est rerum agendarum extremum, hoc ipsum bonum sit agendum: sin plura, hæc ipsa sint agenda omnia: ad numerum siquidem variata tamen eodem relabitur oratio. Danda igitur nobis est opera, vt clarius & apertius summum bonum declaretur.* [4] *Quoniã igitur plures fines in hominum studiis esse, & alios aliorum gratia expeti satis omnibus in prõptu est, vt opes, tibias, summatimque omnia instrumenta, constat non omnes esse perfectos:* [5] *qui autẽ optimus, is absolutus. Si quis igitur finis omnes perfectionis numeros habuerit, certè sit quod à nobis quæritur summum bonum: sin plures erunt perfecti, qui maximè fuerit absolutus, summum bonum dicatur.* Cap. 7.

[6] *Cùm igitur multi ſint in rebus agendis finium gradus, qui propter ſe expetitur, melior eſt eo, qui propter aliud optatur: & qui nunquam propter aliud expetitur, reliquos fines, qui & propter ſe, & propter aliud expeti ſolēt, dignitate perfectionéque ſuperat: ex quo genere ſi quem reperias, eum vndique perfectum cumulatúmque iudicato, qualis maximè videbitur eſſe fœlicitas hominis, quam & propter ſe ſemper, & nunquam propter aliud expetimus.* [7] *Gloriam verò & voluptatem & intelligētiam & omnem denique virtutem propter ſe quidem amamus: nam quanuis inde nullum conſequeremur emolumentum, ſingula tamen hæc ſua vi magnopere diligeremus: ſed fœlicitatis etiam cauſa nihil horum non optamus, magna ſpe inducti, nos horum ope & beneficio ad beatam vitam peruenturos. At fœlicitatem nemo voluptatis, gloriæ, prudentiæ, aut aliarum rerū cauſa expeti putat oportere:* [8] *quæ quàm perfecta ſit, quámque nihil omnino deſideret, cumulata rerum ſatietas, & mens ſuis votis expleta, in beatis hominibus oſtendit: quod enim ex omni parte perfectum bonum eſt, id ſatis eſſe nobis, nec quicquam præterea requirere videtur.* [9] *Satis autem eſſe bonum dicimus, non vni ſoli homini, & vitam ſine vſu & conſuetudine hominum degenti, ſed parentibus, liberis, coniugi, reliquis amicis & ciuibus:* [10] *quoniam ſic hominis natura ingenerata eſt, vt habeat quiddam innatum quaſi ciuile ac populare, quo cum hominibus humana quadam ſocietate coniūgatur.* [11] *Sed tamen in eius quod ſatis eſt de-*

finitione, adhibendus est aliquis modus: Nãque immensum erit atque infinitum, si ad parentes, posteros, amicorúmque amicos hac in re progredi liceat. Hoc igitur rursus nobis diligenter considerandum est, [12] *vt sit bonum seipso ad beatam vitam cõtentum, quod à reliquis fortunæ, corporis, & animi bonus sepositũ, separatúmque sua vi expetendam vitam, reique nullius egentem facit: qualis, vt opinor, est hominis fælicitas omnium præstantissima atque absolutissima, si cum aliis bonis non numeratur:* [13] *sin cum aliis coniungitur, accessione vel minimi boni pluris æstimãda. Nam cùm quidpiam ad aliud accedit, amplificare solet eius boni cui additur, præstantiam atque dignitatem, vt eò bonorum virorum vita sit beatior, quò sit corporis, animi & fortunæ bonis plenior : at bonum quò maius, eò magis expetendum.*

[14] *Quare satis est perspicuum fælicitatem bonum esse vndique perfectum, séque ipso contentum, cùm sit extremus omnium rerum agendarum finis.* [15] *Sed omnes fortasse fælicitatem summũ esse bonum concedunt: quid autem ea sit, hoc loco clarius enodandum atque explicandum est: cuius naturam, vímque omnem perspicere licebit, si,* [16] *quod sit propriũ hominis opus atque munus, inuestigemus. Vt enim tibicẽ & statuarius, & quiuis artifex, & omnes, vt paucis dicam, qui circa aliquod opus actionémque versantur, in ipso opere summum bonum suæ artis constituunt: sic homo, quoniam proprium aliquod munus habet, quò referat omnia, in eo finem & perfectionem suæ naturæ collocabit. Ergo fabris & su-*

toribus certa munera certæque actiones erunt proposita, hominis nullum erit proprium officium, sed ad otium & cessationem natus erit? An non vt oculi, manus, pedis, & singularum partium suum munus est: sic præterea quæ sunt in corpore hominis, qui maximè animo & mente cernitur, certum genus officij, quod sequatur, ponendum est? [17] *quodnam tandem? quòd enim viuit homo, id habet cum stirpibus commune: at proprium munus hominis à nobis inquiritur: ab hoc igitur primùm vitam, qua alimur & augemur, separare necesse est. Deinceps in homine sunt quinque sensus, sed communes cum equo & boue, & reliquis mutis animantibus: quid igitur proprium hominis restat, nisi vita in actione posita, quæque ab anima rationis participe gubernatur?* [18] *Cuius porrò vis vna est rationi obediens, altera rationis plena, atque intelligentiæ.* [19] *Itaque cùm duobus modis facultas animi rationalis appelletur, eam nunc assumamus, proposito nostro magis consentaneam, à qua proficiscitur actio. Quòd si ita est, proprium munus, atque officium hominis est, aut actio cum ratione congruens, aut à ratione saltem non abhorrēs. Officium autem huius vel illius hominis, & hominis boni in eodem genere ponitur, quemadmodum citharœdi & docti citharœdi: eadémque similitudo valet in aliis rebus, cùm ad quoduis opus dignitas virtutis accedit, quoties aliquid bene ac præclarè gestum memoratur ac prædicatur: citharœdi enim est canere fidibus, docti & exercitati rectè ac scienter citharam pulsare. Quod cùm ita*

sit, proprium munus hominis in ea vita cõstituatur, quæ est mentis actio cum ratione congruens, quam præclarè & cum dignitate sequi probi est hominis, & in exercitatione virtutum confirmati: quicquid verò perfectum est, id sua virtute perficitur & consummatur. [20] *Quare summum bonum sit actio mẽtis virtuti consentanea: sin plures erunt, ei virtuti, quæ princeps est & regina reliquarum virtutum, longéque perfectissima:* [21] *Idque addendum est, in perfecta cõsummatáque vita. Etenim quemadmodum nec vna hirundo si conspiciatur ad finem hyemis, nec dies vnus si paulò mitior factus fuerit, ver protinus efficit: ita nec dies vnus, nec exiguum spatium temporis beatum fœlicémque hominem reddit.* [22] *Hæc itaque sit definitio circũscriptióque summi boni: sic enim fortasse necesse est primùm adumbrare & leuiter informare: postea verò suis (vt aiunt) coloribus exprimere.* [23] *Potest enim vnusquisque quæ præclarè sunt definita, producere longius dicendo, & explicare cumulatius omnia, quæ progressione temporis paulatim inueniuntur & adiuuantur: cuius quidem temporis beneficio adhibita longa obseruatione artes quæ fuerunt initio perexiguæ, maximum ceperunt incremẽtum: cùm fuerit semper hominibus concessum, vt quod quisque inuenisset, ad explendas artes perpoliendásque adiungeret.* [24] *Verùm nobis illud memoria repetẽdum est, quod antè docuimus, accuratam docendi subtilitatẽ diligentiámque non similiter in omnibus rebus requirendam esse, sed in singulis, vt natura feret, genus orationis*

esse moderandum: quod exemplo fabri & geometræ declaratur: quorum vterque cùm rectum angulum inquirat, non eadem tamen ratione cõtemplatur, sed ille quidem quatenus recti anguli cognitio ad operis sui fabricam confert: hic verò quid sit, & qualis rectus angulus, considerat: quoniam in contemplatione & æstimatione veritatis versatur. Idem faciendum in reliquis studiis, ne quæ sunt à proposita disputatione aliena, pluribus verbis exponantur, quàm ea, quorum gratia omnis disputatio atque institutio suscepta fuerat. [25] *Nec verò sunt omnia declarãda suis causis, sed multis in locis rem esse, satis est ostendere, vt etiam in artium principiis. Est enim primum & principiũ, rem esse: principiorum autem, quibus vtuntur in fundãdis disciplinis, alia spectantur inductione, alia sensu, alia consuetudine, aliáque alio modo, quorum singula quantum cuiusque natura feret, illustria & explanata esse oportebit: magnopere siquidem proderunt ad ea, quæ deinceps nobis explicanda sunt. Principium enim plus est, quàm dimidium totius rei: multisque rebus, de quibus pòst agitur, perspicuitatem & lumen allaturum est.*

Cùm Aristoteli esset cõstitutum, hominem ad beatam vitam perducere, placuit ei, priusquam in viam deduceret, magnifico proœmio ad ostẽtationẽ quãdam & pompam ingenij totum hoc studium commẽdare: Nam siue excellẽtiam fœlicitatis requiras, eam in summo bonorum gradu statuit: siue dignitatem doctrinæ, reginam omnium artium huic muneri præficit: siue docẽdi rationem, facilem methodum pollicetur: siue auditoris personam, solos viros bonos, huius viæ & laboris socios requirit, improbos procul reiicit. Post tãtam magnificẽtiam præfationis expectabã, vt more & instituto legitimæ artis & doctrinæ rectissima & breuissima via ad beatam vitam

vnà cũ Aristotele contenderemus. At ille quàm lõgis, quàm flexuosis, quàm molestis ambagibus & diuerticulis nos elusit? Nam dum attenderemus, vt vera fœlicitas nobis ab illo definiretur, in cõtentione & altercatione voluptatis, honoris, virtutis, diuitiarum, & Ideæ nos errare, peregrinaríque coegit. Sed tamẽ domum aliquãdo redeamus: erroni duci hãc veniam concedamus, modò tãdem reliqua via nihil fallat: at sui similis erit: & nos nisi cautè prouideamus, in similes aut certè periculosiores lapsus præcipitabit. Sequitur enim tertia pars disputationis, in qua dum sentẽtiam suam de perfecta & absoluta specie fœlicitatis cõfirmare vult, sic in lubrico versatur, vt tam turpiter ruat in docẽdo, quàm superiores hi, quos erroris & inscitiæ cõdemnare nõ dubitauit. Animaduertis autem in informãdo homine beato duas Aristotelicæ rationis partes esse, quarum vna definitionem beatæ vitæ quærit, altera repertam partibus singulis explanat & cõfirmat. 1 Vt igitur via & ordine progreditur oratio, quæramus primùm cum Aristotele, si possumus, quid sit extremum bonorũ omnium, quod in se numeros omnes beatæ vitæ contineat. Ad hanc definitionis inuestigationẽ principio philosophus quatuor hypotheses præfatur: 2 quarũ prima vera quidẽ est, sed nihil nisi nugatoriã iterationẽ habet: nã primo capite satis probatũ erat, quot artes essent, totidẽ artiũ solere existere fines: & his exẽplis illustratur, quæ testimonio Aristotelis ipsius & Quintiliani falsa esse ostẽdimus. 3 Secũda in eodem vitio nugationis est, quæ ex secũdo capite generalẽ notionẽ summi boni antea traditam & cognitam frustrà & inutiliter repetit: 4 & tertia primo cap. dicta iam fuerat de diuisione finiũ in perfectos & imperfectos. Quid necesse est in arte, quæ perspicuam & facilem breuitatẽ desiderat, rem eãdem sæpius inculcare? 5 Quarta verò etiam hypothesis ex secũdo capite iteratur, quæ fœlicitatem statuit esse absolutißimum & perfectißimum bonum. Hîc Aristoteles (sicut Socrates in Philebo Platonis) summum bonum ab adiunctis commendat, quòd sit perfectißimum, & seipso contentum: argumentum de absolutione summi boni ex definitione sumitur,

6 Vnde fit syllogismus simplex primi generis:

Bonum, propter quod cætera expetuntur, ipsum nunquam propter aliud, perfectißimum est:

Fœlicitas est eiusmodi:

Quare fœlicitas est bonum perfectißimum.

Propositio vera & legitima boni absolutißimi definitione cõstat: Assumptio si ad veram fœlicitatem accõmodetur, vera quidẽ est. summa enim in homine perfectio soli beatæ vitæ cõuenit: sin de Aristotelea fœlicitate intelligatur, falsa: tãtum enim absum ab Aristotelis sentẽtia, vt illud quod

mox definiet, nõ modò summum bonum nõ arbitrer, sed ne bonum quidem, quemadmodum quũ res & locus postulabit, pluribus verbis disseram. Nam quòd ad assumptionis approbationem duas rationes attulit, ad eas facilis est respõsio. Quis enim primis Christianæ religionis elemẽtis institutus hãc dissimilitudinem nõ irrideat? 7 *Honos, voluptas, virtus, quãuis bona per se sint, tamẽ ad fœlicitatem referũtur: fœlicitas verò nũquam propter aliud optãda est. Nam in sacris & diuinis literis veritas nos admonet fœlicitatẽ Ethnicorum nõ modò nõ optãdam, sed fugiẽdam & execrãdam esse: quippe quæ nullum ex Ethnicis hominibus vnquam beatum & fœlicem fecerit, cõtra verò potius omnem antiquitatẽ perdiderit, & perpetuis ærumnis & calamitatibus addixerit.* 8 *De altera probatione similiter iudicãdum est. Nã quemadmodũ beata vita omni genere bonorũ perfecta & cumulata est, ita seipsa contenta nihil maius aut perfectius desiderat: sed quàm ineptè & ridiculè copiam & satietatem in summo bono philosophus definit?*
9 *Satis esse (inquit) dicimus nõ ipsi soli, sed parentibus, liberis, cõiugi, cæteris amicis & ciuibus: quãdoquidem homo ad societatẽ natus est. Quid argumẽto tam perspicuè falso Stoici (quid Stoicos dico?) imò verò ipsi Christiani respõderẽt? homines verè beatos nõ magnitudine facultatũ & copia, sed animo & virtute satietatẽ suã metiri: quæ qui præditi sunt, soli sunt diuites, soli (vt ait Cicero) possident res fructuosas & sempiternas, soliq́, quod proprium est diuitiarum, cõtenti sunt suis rebus: satis esse putãt, quod est: nihil appetũt, nulla re egẽt, nihil sibi deesse sentiũt, nihil requirũt: nec tãtùm auaram cupiditatem, sed repugnãtiam quãdam in hac Aristotelis sententia Stoici ipsi notarẽt. Quid enim minus cõsentaneum est, quàm res maximè disiũctas, maximéque discrepãtes, virtutem & fortunam cõiungere? & fortunæ, qua nihil est incõstãtius, nihil leuius, beatam vitam alligare? vt si (quod & facillimè & frequẽtissimè fit) volubilis illa fortunæ rota cõuertatur, repẽtè è beato fiat miser, quia desinit habere, quod sibi, quod parẽtibus, quod liberis, quod cõiugi, quod amicis & ciuibus satis esse possit.*
10 *Et ratio Aristotelis malè accommodatur. Nõ enim si homo ciuilis est, necesse est eum multis opibus abundare, vt beatus existat: & in ciuitate multos esse miseros, quorum egestati succurrẽdo, diues ille beatus beatitudinẽ suam ostẽtet. Itaque hac ratione soli reges & principes, quibus infinita vis & copia auri & argẽti ad largiẽdũ suppetit, essẽt beati, reliqui in ciuitate miseri & infœlices,* 11 *qui ne fortè ab hac Aristotelea sentẽtia statim prouocẽt, quæ summam iniuriam pauperibus facit, superior definitio retractatur, eíque noua alia substituitur: quæ tamẽ eiusmodi est, vt quocũque sese verterit Aristoteles, iustam & veram reprehẽsionem minimè*

possit effugere. 12 Summum bonum, ait, seipso cōtentum dico, quòd detractis reliquis bonis vitam per se expetēdam, & nihil requirētem efficit. Quod quidē probo, si de vera fœlicitate dicatur: est enim bonum absolutissimum, sed non ea absolutione, quam Aristoteles arbitratur: & bonum seipso cōteutū, sed nō ea satietate, quam ille statuit. hæc duo sunt adiūcta fœlicitatis, sed vitiose ad mundanā & falsam fœlicitatem accōmodata. Quod sequitur, diligētius nobis cōsiderandum est: cupit ille nobis probare, homini, in quo summum bonum insit, nihil deesse ad beatè viuēdum: quam ob causam? Quia paulò antè docuit fœlicitatē esse perfectißimū, & seipso contentū bonum. Nónne sunt ista acutè & subtiliter dicta? sint sanè. Sed proxima nequaquā aptè cohærebūt. 13 Addit enim summum bonum, quāuis perfectißimū sit, addito vel minimo augeri & amplificari: Quid minus probādum est, quàm extremum bonorum esse absolutißimum, & tamē maius & perfectius fieri posse? aut aliquem esse beatum, nec satis beatum? Quod enim summum & maximum est, huic nihil, quo maius sit, addi potest: Deinde quid aliud sonāt subtilitates & argutiæ Aristotelis, quàm aliquod esse summū bonum, nō tamē summum? & aliquod absolutißimum, nō tamē absolutißimum? Quæ oratio hominis est intemperātis, nec quid sibi dicēdum sit, attētè considerantis. Itaque locus hic de additamēto bonorum ad beatam vitam à Stoicis grauiter & accuratè reprehēsus est, qui ita disputāt hominis supremum finem totū in hominis potestate esse positum & perfectū, nec fortunæ prosperis, aut aduersis rebus augeri aut minui, sed ex sui similibus tāquam granis aceruum cōstare: hæc autem grana quæ in hominis potestate sunt, honesta sola sunt, nō fortuita. Et Cicero, Ne illud quidem, ait, consentaneū est, 3. de finibus. *vt si cùm tria genera bonorum sint (quæ sentētia est Peripateticorum) eò beatior quisque sit, quò sit corporis aut externis bonis plenior: vt hoc idem nobis approbādum sit, vt qui plura habeat, & quæ in corpore magni æstimātur, eo sit beatior: sic enim corporis commodis compleri beatam vitam putāt: quæ Stoicorum animaduersione quid verius? an stellarum luce solis lumen augeri arbitramur? Atqui virtus sol quidā mētis est: accessiones fortunæ & corporis, ne vel nebulosæ quidem stellulæ lucem in hac comparatione obtinēt, nec vllum momētum habēt ad beatè viuēdum, vt Stoici nō solùm rectè disputāt, sed etiam Christiani verè cōfirmant. Quàm est igitur hæc aggregatio bonorum cùm inanis & futilis, tum cōtra opinionem verè iudicantium, & cōtra rerum naturam veritatémque reperta? 14 Atque hactenus Aristoteles sibi videtur fundamēta iecisse cōfirmationis suæ, quæ firmißima sunt, si nitātur iudicio eius & suorum: sin æstimatione veritatis, vt infirmißima & debilißima statim corruent. Quāuis enim superiora illa summum, perfe-*

ctißimum, seipso contentum, insint in absoluta fœlicitate, nihil tamẽ horum de Aristotelea illa verè & aptè confirmari poterit. 15 Deinceps inuestigat propriã notionẽ & definitionẽ rei sibi propositæ, id est, summi boni, sed tanto errore, tanta ignorãtia, tanta cõfusione: vt qui in plana & facili via incedere speret, hæreat in salebris, aut sursum versus ascendere, deorsum versus præcipitetur. Quamobrem Christianos homines qui minus ista pericula animaduertunt, cõmonefaciẽdos arbitror, quàm omnibus cõsiliis præceps & deuius sit Aristoteles. Nam si hunc erronem ducem sequantur, non ad beatam vitam, sed ad mũdanam peruenient, id est miseram, infœlicem, ærumnosam, diabolicam. 16 Principio quid sit summum bonum, inuestigatur in actione propria hominis rationi congruente, quæ multa exercitatione, lõgo vsu, vita bene & elegãter traducta perficitur & cõsummatur. Atqui in tali actione vir Christianus nunquam reperiet: non enim summũ hominis bonũ est, mundanas & Aristotelicas virtutes in vita persequi, sed cùm è vita diuinis virtutibus & beneficiis ornatus excesserit, in cælo diuina luce & claritate perfrui: nec illud propriũ est hominis, sed cõmune cum angelis. At istud (inquies) Aristoteles ignorauit: credo equidẽ, & ob eã ipsam causam magnopere Aristotelẽ errare dico: verùm queadmodũ reliqua via pergat, videamus. 17 Posteaquã probauit aliquã esse propriam actionem hominis, quã nulla alia natura poßit vsurpare, quænam sit, ex tripartita diuisione facultatum animi quærit: necesse est enim vt propriũ illud munus hominis sit aut viuere, aut sentire, aut ratione vti: at primum nobis cum plantis & bestiis, secundum etiam cum bestiis commune est. Relinquitur igitur illud tertium ratione vti, propriè ad hominem spectare, nec in vllam aliam rem posse transferri: 18 deinde verò rationalem animi facultatem duas in partes diuidit, vnam obsequentem, alterã imperantem: sed subtilius & argutius, quàm verius & aptius: vna siquidem vis est animi rationis cõpos: nec appetitus ille sensuum propterea rationalis dicẽdus est, quòd rationi pareat, & rationis imperium, consilium, authoritatem sequatur. Hoc enim argumento equus rationalis erit, qui frænis & calcaribus sui sessoris parebit: & canis rationalis, qui ad nutũ domini se totum accommodabit: quod cùm sit absurdum, neque sensus similiter digni tãto nomine videbuntur, quamuis eos interdum ratio regat & moderetur, non secus atque apud poetam rex ille Æolus:

Luctantes ventos, tempestatésque sonoras
Imperio premit, ac vinclis & carcere frænat:
Illi indignantes magno cum murmure montis
Circum claustra fremunt, celsa sedet Æolus arce,

Sceptra tenens, mollítque animos, & temperat iras.

Quemadmodum igitur nec equi, nec canes, nec venti, sic nec appetitus sensuum, quanuis rationi pareat, rationalis appellandus est. 19 *Hactenus inuestigauit proprium munus hominis in animo positũ, quod est vti ratione, in quo tandem definitionem beatæ vitæ repertam putat: syllogismus est connexus primi modi:*

Si propriũ munus hominis est conuenienter rationi viuere, summũ bonum est actio mentis virtuti consentanea, in vita perfecta:
Proprium autem munus est hominis rationi congruenter agere:
Summum itaque bonum sit actio mentis virtuti consentanea, in vita perfecta.

20 *Hoc principium & fundamentum est Aristotelea fælicitatis, id est impietatis: ponit enim Aristoteles fælicitatem hominis in actione virtutis humanæ & mundanæ, hominémque sibiipsi confidere velut authori beatitudinis suæ iubet: at didicimus à Christiana veritate hominis à seipso bonum nullum esse, miserúmque esse, qui se sua virtute fælicem & beatum putet, Deo nihil attribuat. Diuus Augustinus, Philosophi, inquit, huius seculi aliqui putauerunt non esse beatitudinem, nisi secundum carnem viuere, & bonum hominis voluptatem posuerũt: isti Epicurei dicti sunt ab Epicuro quodam authore suo: sed alij extiterunt, qui à carne se remouentes, & totam spem beatitudinis suæ in anima sua constituentes, posuerunt summum bonum in virtute sua: tales philosophi Stoici nominati sunt: illi secundum carnem, isti secundum se: nec isti, nec illi secundum Deum viuentes. Errat Epicurus: falsum enim est beatum esse hominem, cuius in fructu est virtus animæ eius: beatus ergo est cuius est nomẽ domini spes eius. Et paulo pòst: Epicurus itaque in corpore ponẽs summum bonum, in carne spem posuit: sed Stoicus in anima ponens summũ bonum, in se spem posuit: homo autem Epicurus & Stoicus: sed maledictus homo, qui spẽ ponit in homine. Hæc Augustinus. Aristoteles autẽ Stoicorũ & Epicureorũ amentiã sua complexus est, qui beatã hominis vitã animo, & vita hominis metitur, non Deo: tantóque vehementius ideo dãnandus, quãto plus dãnati ab Augustino erroris habet: quem tamen philosophũ miseratione dignum esse iudico: si quid enim in tanta quæstione explicanda peccauit, cõmuni ignorãtia temporum peccauit. Inciderat in eã ætatẽ, qua docti simul & indocti velut noctuæ ad solẽ veritatis caligabãt, & pro pietate impietatẽ, pro religione superstitionem, pro vero Deo impiũ cacodæmonẽ colebant: Aristotelis, inquã, sicut reliquorum veterũ ethnicorum ignorationẽ miserandam esse arbitror: at Aristoteles istud molestè ferũt: philosophum tantum & tam excellentem errasse*

De verbis Apostoli.

non potuisse prædicant: & hac credulitate confirmata scholasticas distinctiones vanas & impias ad huius erroris defensionẽ confingũt: quòd Aristoteles de humana fœlicitate loquutus sit, nõ de vera & perfecta: quæ sanè distinctio verißima est. Aristoteles de humana & mundana fœlicitate, qua impietas est, non de diuina & cœlesti, quæ à Deo nobis proposita est, his libris disputat. Verùm acutè philosophantis est, non quid quisque dicat, sed quàm rectè dicat, animaduertere: philosophia enim ad veritatis inquisitionem, non ad stultarum opinionum defensionem reperta est. Quæ autẽ est ista fœlicitas appellanda, quã qui habet, poßit esse miserrimus? Sumamus hominem aliquem ethnicum (res enim exemplo facilè declarari poterit) temporibus Aristotelis, omnibus Aristotelicis virtutibus ornatum, forma & integris corporis viribus præstantem: addamus etiam opes, demus honores, coniugem, liberos, propinquos, amicos: cùm fuerit is sine fide, sine pietate, sine Deo, sine vera religione, dubitabis eum miserrimũ iudicare, quem Deus iustißimo iudicio damnatum, in locum destinatum miseris cum principibus tenebrarũ præcipitauit? Quam tu mihi igitur Aristotelis fœlicitatem prædicabis, qua qui præditi fuerunt ethnici, reuera infœlicißimi fuerunt, & cum peruersis spiritibus in sempiternam abiecti miseriam? sed potest homo (dicent Aristotelei) sine cognitione Dei & vera religione in puris naturalibus, optimis esse præditus moribus: ideóque beatus secundum opinionem Aristotelis. Audiãt igitur qui errorẽ tam manifestæ impietatis defendunt, non philosophi alicuius ethnici, sed diui Pauli, id est sanctißimi, verißimíque philosophi contrariam sententiam: omne, inquit, quod non est ex fide, peccatum est. quam diuus Augustinus assumpsit: Ante fidẽ, ait, & sine fide, omnino nulla cuiusquam bona opera existimanda sunt: quoniam omne quod non est ex fide, peccatum est. Idémque: Omnis, inquit, infidelium vita peccatũ est, & nihil est bonũ sine summo bono: vbi enĩ deest cognitio æternæ & incõmutabilis veritatis, falsa est virtus etiã in optimis moribus. Finge præterea ad Aristotelis arbitriũ hominẽ: sine religione, sine pietate, sine deo: is Aristotelis definitione florens & beatus esse poterit: atheũ enim hominẽ esse temperantẽ, liberalem, fortem, mansuetum, iustũ, cæterísque Aristotelicis virtutibus ornatũ quid obstabit? Atque ita impios & atheos homines licet reuera miserrimos, tamẽ Aristotelis doctrina beatos efficiet: quo quid potest esse absurdius? quam doctrinã ne quis, velim, miretur à nobis diabolicã appellari: ex antiquis enim oraculis, quibus cacodæmones præfuisse scimus, iustitia, fortitudo, temperantia, reliquæ philosophorum virtutes docebantur, ad earúmque studium & amorem homines inuitabantur, & à contrariis vitiis deterrebãtur: Apollo siquidem Glauco Lacedæmonio percon-

Ad Ro. ca. 4.
Ad Iulianũ
Lib. de vera innocentia.

tanti, an depositam apud se ab amicis pecuniã negaturus esset, respondit nihil interesse, an Deum tentaret, an idipsum faceret: itaque fore, vt tota domus eius periret, quod ita paucis post diebus accidit. Idémque Lacedæmoniis de sua vrbe consulentibus dixit, Spartam nulla re alia, nisi auaritia perituram: & præceptum illud quod erat Delphis inscriptum γνῶθι σεαυτὸν, id est, nosce te ipsum, Socrates apud Platonem sic interpretatur, cole prudẽtiam & iustitiam: & legũlatores antiqui leges quæ doctrinam virtutis tradũt, *Lib. de philosophia.* *à certis diis quos cacodæmones fuisse cõstat, accipere se profitebantur, vt Solõ à Minerua, Lycurgus ab Apolline, Minos à Ioue, Carõdas à Saturno. Quãobrem diabolus quãuis impietatis & sceleris author & fautor sit, tamẽ vt in terris diuini numinis maiestatem sibi vẽdicaret, & homines falsis virtutum vmbris in suam sectã, id est, sempiternam miseriam pelliceret, Aristotelicas istas virtutes proponebat, præcipiebátque: quas qui adepturus esset, eum nihilominus infœlicem & miserum fore intelligebat: qua arte hic non Aristotelem tantùm, sed infinitos homines in fraudem & errorem impulit: hic eos quibus verum iter ad beatam vitam, vera religio, verus Deus ignotus erat, decepit, fefellit, induxit. Primus igitur Aristotelea fœlicitatis lapis angularis valde debilis est & infirmus, immò corruptus, putrefactusq́, in quo nulla solida & expressa, sed caduca & fragilis doctrina beatæ vitæ fundatur.* 21 *Reliqua videamus. Summum hominis bonũ in vita perfecta, & vndique completa ponit Aristoteles: in vita autem hac mortali & caduca fœlicitas omnino nulla est, nedum in perpetua, & ad supremum diem continuata: à Deo enim opt. max. beatitudo nobis in cælo proponitur: in terris dum hanc vitã degimus, omnes miseriæ, calamitates, ærũnæ, quæ sempiternæ quietis & lætitiæ fructu compẽsantur. Nec distinctione hîc vlla opus est: sustulit hanc dubitationem D. Augustinus, quem sæpe nomino: Beata, inquit, vita non est nisi æterna: hanc volunt omnes: sed ad tam* *De verbis* *magnam possessionem, & tam grandem fœlicitatẽ, qua itur, construxerunt* *Apost.* *sibi viam erroris philosophi: & alij dixerunt hanc, alij dixerunt non hanc, sed hanc: tenuit illos via erroris, quia superbis Deus resistit. Nec verò pluribus argumentis disserendũ esse arbitror, præsertim cùm inter homines Christianos constet, sitq́ luce ipsa clarius, fœlicitatem in hac vita quærendam nõ esse, sed cùm hac mortalis vita desierit, in cælo expectandã, cùm animus perpetua diuini numinis contemplatione perfruetur. Quamobrẽ, cùm vera fœlicitas hominis neque sit actio mentis virtuti consentanea, vt à nobis disputatum est, neque sit in hac vita nobis speranda, videant qui ethnicum hunc Philosophũ tam arctè tenent, accuratéque defendunt, quàm viperam, quàm venenatam, quàm pestiferam, quamq́ infestam religioni & veritati Chri-*

stiana alant atque tueantur. 22 *Ac deinceps prima illa fœlicitatis informatio primis & rudibus pictorum lineamētis ab Aristotele cōparatur. Solent enim pictores lineari quadam pictura & vmbratili imaginē primùm carbone aliquo rudius effingere, postea adumbratā suis coloribus reddere & absoluere: nec tamen in Aristotelis tabula, quam nobis exhibuit, adumbrationem vllam fœlicitatis, sed potius picturam quādam infœlicitatis, si verè de toto opere æstimare volumus, viuam & expressam cernere possumus.*

23 *Quod de artibus addit, quæ non eodem tempore inuentæ & absolutæ sunt, id quidem verum est, sed tamen ineptè ad id quod agitur, accommodatum: Aliud enim est artem inuenire, aliud inuentam via & ordine declarare: nec sequitur, si disciplinæ ab exiguis initiis profectæ progreßione temporis & lōga rerum obseruatione vsæ sunt, vt propterea sic inuentæ doceri tradíque debeāt: sed contrà omnino est, vt à clarioribus rebus ad minus notas, ab vniuersis ad speciales, à perfectis ad imperfectas deducātur. Itaque fallitur Aristoteles, qui artes primùm rudius & imperfectius, deinde politius tradi putat oportere: Longè enim differunt obseruatio artis, & descriptio: Hæc à genere ad species sibi subiectas descendit, illa à rebus singulis ad communem generis notionem ascēdit: Hæc ab animo ad sensus, illa à sensibus ad animum fertur.* 24 *Nec ad excusandam ruditatem huius definitionis & explicationis toties illud iterandum & inculcādum fuit, Orationem rebus quæ dicuntur, similem esse debere: in moribus autem & tota ratione beatæ viuēdi nihil esse, quod accurata subtilitate & limata veritate indigeat: tanto enim diligentius & accuratius (bona venia Aristotelis dixerim) de beata vita, quàm de cæteris philosophiæ partibus præcipiēdum est, quanto res quæ hac doctrina continetur, cæteris rebus excellētior & præstantior est: in cæteris enim artibus ea tractantur, quæ aliquam vitæ vtilitatem adferunt: in hac summum bonum quò referuntur omnia, quæ sunt in vita expetenda, quæritur: cuius diligens tractatio tanto magis partibus omnibus proderit, quanto vtilius est ad rectè instituendam vitam summū bonum, quàm quiduis aliud animo & scientia tenere. Itaque philosophus in consideratione & æstimatione fœlicitatis non fabros rudes & imperitos, vt hoc loco Aristoteles, sed doctißimos quosque & acutißimos mathematicos imitabitur: vt quæ de beata vita dicēda sunt, non pingui, quod aiunt, Minerua, sed accurata & diligenti tractatione meditationéque persequatur.*

25 *Ac ne quis fortè ab Aristotele causam aliquam, aut rationem institutæ definitionis requirat, hoc loco admonendus est principium esse huius artis, & caput vnum Aristotelicæ fidei, cui sine vlla dubitatione, nulla etiā reddita causa, sectatoribus Aristotelicis credendum fidendúmque sit:*

Principia, inquit ille, exquisitis rationibus confirmari non possunt:
Definitio superior, est huius artis principium:
Exquisitis igitur rationibus probanda nobis non est.

Quòd autē præcipit, vt principia diligenter definiantur, intellige definitiones & diuisiones, quæ sola sunt bene traditarū artium principia, fatiles, exploratas, perspectasq́ue esse oportere: alioqui ridicula res præciperetur, vt primæ, notissimæ, clarissimæ res definiantur. Quomodo enim definirētur primæ definitiones? Vtilitas autem principiorum à Platone cōmonstratur, laudatúrque, vnde Aristoteles hunc locum transtulit: Principium, ait, vt est in prouerbiis, totius facti dimidium dicitur: atque illud nimirum rectè cœpisse omnes magnis laudibus efferimus: sed illud, vt mihi quidem videtur, plus est quàm dimidium: nec quisquam hoc, vbi rectè fit, satis pro merito laudarit. Cōsideremus hoc septimo capite, ô Christiani, qualem hominis fœlicitatem Aristoteles nobis depinxerit: cogitemus attentè, cùm Aristoteles tam mirificè principia commendet, vt de suis dubitari nolit, quæ tamen nō modò falsa sunt, sed planè impia, vt in definitione fœlicitatis ostēdimus: cùm ipse Platonis & veterum philosophorum principiis non crediderit, vt nos iubet suis credere, sed malitiosissimè contradixerit, quid de huius hominis calumniis, imposturis, erroribus iudicare debeamus. Lib. 6. de Repub.

Atqui non solùm ex conclusione, & his ex quibus fit oratio, sed etiam ex peruulgatis & decantatis veterum sententiis summi boni cognitio nobis eruenda est: nanque verum cum vero consentit: falsum à vero protinus dissentit. [1] Cùm igitur tripartita sit ratio bonorum, fortunæ, mentis & corporis, quæ versantur in animo, certissima sunt, maximáque bona: & actiones virtutis ab animo proficiscūtur: quod cùm rectè, & ad veterum sententiam accommodatè dictum sit à nobis, tum etiam illud præclarè positum, certis quibusdam actionibus beatam vitam contineri: sic enim fœlicitas hominis in animi bonis, non in externis vitæ commodis sita est. Huc etiam pertinet, quod communi sermone celebratur, eum qui sit beatus, bene viuere, virtutíque con- Cap. 8.

gruenter agere. Nam propemodum ab omnibus fœlicitas appellatur tum vitæ prosperitas, tum recta virtutis actio: [2] *& quæcunque de ea disputantur, ad superiora illa bona mentis, rectáque officia videntur posse accommodari: quidam enim summum bonum virtutem esse putant, quidam prudentiam, quidam sapientiam, alij autem hæc tria simul, aut horum quidpiã, cum voluptate, vel nõ sine voluptate: alij verò etiam cum prædictis externas opes & facultates copulant: atque hæc omnia partim à multis & antiquis, partim à paucis & claris hominibus dicuntur, quorũ neutros omni ex parte aberrasse, sed aliquantulum de via deflexisse, quinetiam magna ex parte rectũ iter tenuisse probabile est. Cum his enim qui summum bonum, aut omnem, aut aliquam virtutem esse confirmant, consentit commemorata prius summi boni definitio: aut enim actio virtutis est, aut certè cum virtute copulata.* [3] *Sed fortasse multum intererit, an possessionem virtutis, an vsum, an habitum, an actionem beatam vitam dixeris: fieri enim potest, vt habitus in homine ab omni honesto officio sit desertus, vt in eo qui dormit, aut quouis alio modo in bonis moribus actionibúsque cessator est. At virtutis actio cessare nullo modo poterit: magna siquidem necessitate semper ad aliquid rectè agendum rapietur: & quemadmodum apud Olympiã in maxima illa quinquennali celebritate ludorum, non forma, aut viribus corporis præstantissimus quisque corona donatur, sed qui cum aliis magna & illustri contentione decertauit,*

(ex his enim qui in certamen descendunt, aliquis victor & olympionices efficitur) sic in vita res honestissimas, & plenissimas dignitatis assequũtur hi, qui sese in optimis vitæ studiis exercuerint: 4 quorum vita suauis & iucunda est, propterea quòd perceptio voluptatis ex eo genere bonorum est, quæ insunt in animo. At verò quæcunque res amatur ab homine, huic eadem iucũda delectabilisque est, vt equorum cupido, equus: & theatri, theatrum: vt similia conferamus, iustitia delectat homines, qui eius amore & studio ducuntur: & omnis honestas dignitásque rerum placet iis qui animo & studio ad amorem virtutis rapiuntur: voluptates autem blandissimæ dominæ, quæ imperitæ multitudinis animos sensúsque iucunditate quadam perfundunt, cum honestate multum pugnant, quòd non reuera, sed falsò & inepto sensu suauitatis iucundæ sint: quæ verò comitantur virtutem, ideo bonos viros delectant, quòd naturalem atque ingenuam vim contineant oblectationis: in quo genere ponenda sunt officia & actiones virtutum, quibus vt quisque optimè natus institutúsq; est, ita maximè sua sponte ac natura gaudet. Itaque proborum hominum vita, voluptate, non tanquam extrinsecus assumpta, sed in animo penitus inclusa reconditáque perfruitur. Præterea qui præclaris factis non delectatur, minimè vir bonus & sapiens iudicandus est: nec enim iustum dixeris, cui iustitiæ: aut liberalem, cui liberalitatis actiones odiosæ molestæque sint: eadémque ratio in reliquis honestatis partibus valebit. Quare cũ vniuersis,

tum singulis virtutum officiis ingenitam atque insitam voluptatem inesse confitendum est, si de his rectè vir bonus statuit: at quàm rectè statuat, antea dictũ est: Beata igitur vita optima, honestißima, iucũdißimáque est: nec verò hoc separatim de illa prædicantur, sicut in epigrammate deliaco:

Pulchrius astræa, melius nil corpore sano,
Suauius & voti compote mente nihil.

Hæc enim tria in optimis officiis coniuncta commistáque sunt, quorum vnũ aut è multis optimum fœlicitas à nobis appellatur. [1] *Nec tamẽ videtur esse præclaris animorum muneribus & studiis contenta, sed ad se tuendum & ornandum fortunæ quoque beneficiis & ornamentis egere. Vix enim fieri potest, ac ne vix quidem, vt qui angustia rei familiaris premitur, præclarè quicquam aut magnificè faciat, cùm pleraque vel amicorum studio, vel diuitiis, vel publica authoritate non secus atque instrumentis efficiantur: & si nonnulla defuerint hominibus, vt nobilitas, liberi, pulchritudo, magnam labem & maculam vitæ soleant aspergere: neque enim planè beatus est, qui in deformitate aliqua corporis, aut ignobilitate generis, aut solitudine & orbitate liberorũ vitam degit: ac minus etiã fortasse beatus, cuius liberi sunt scelerati ac perditi, aut cuius amici boni viri ex hac vita migrarũt. Quare ad bene beatéque viuendũ, fortunæ cõmoda necessaria videntur esse: ideóque permulti facilè sunt adducti, vt ex iis alij beatã vitam prosperam fortunam, alij virtutẽ esse crederent.*

Postea quam Aristoteles in causa beatæ vitæ suo iudicio sapientior superiórque reliquis philosophis extitit, satísque res suas confirmauit, deinceps cum iis omnibus, quos tanquam bello vastauit, pacificatur, sed hac conditione, vt victor leges victis imponat. Vt enim Alexander magnus imperij ambitione inductus non modò Græcorum, sed Persarum, & totius Orientis populis bellũ intulit, vt iis victis profligatísque solus toto orbe imperium teneret: sic Aristoteles Alexãdrinæ cupiditatis magister idẽ in philosophia, quod discipulus in terra efficere contendit, philosophos omnes oppugnauit, &, vt sibi visus est, expugnauit: vt videlicet philosophia regno potiretur, & victor triumphatórque philosophorum præpotens & beatus regnaret. Quid verò, dicet aliquis: nónne præclarum & nobile est stultas opiniones corrigere, falsas tollere, prauas cum melioribus commutare? Præclarum certè, inquam, & magnum: quod si Aristoteles in hac quæstione cõsecutus est, regem, regẽ philosophorum omniũ esse oportuit: sin eius opinio nihilo deterior & vanior est, quàm reliquorũ philosophorũ, videamus nũ potius Aristotelẽ regni cupidũ & appetentem, quàm regẽ appellemus. Quid autẽ de philosophis ethnicis in vniuersum sentire debeamus, Augustinus admonuit: Quid, ait, timeam apud te nomẽ philosophorũ? qui nõ propterea vani sunt, quia falsa dicũt, sed quia & falsis plerũque confidunt: & vbi vera inueniuntur dicere, à Christi gratia, quæ est ipsa veritas, alieni sunt. Sed quẽadmodum Aristoteles in hac cõtentione cũ reliquis paciscitur? Cùm in prima parte definitionis fœlicitatẽ, in actione mẽtis virtuti cõsentanea statuisset, eius partis explicãdæ gratia multorũ authoritates vnum in locũ aggregauit: quas aliqua ex parte cum hoc instituto cõgruere, consentireq; demõstrat. Epist. ad Hierony.

1 *Ac primum peruetere de bonorũ diuisione sententiã occupat, ex quibus primas partes bona mẽtis obtinẽt. Quãto enim animus illustrior est, tãto illustriores & clariores virtutes efficit: fortunæ autẽ & corporis accessiones paruæ & exiguæ sunt: vt quẽadmodũ stella in radio solis, sic ista in virtutũ splẽdore vix, aut ne vix quidẽ appareãt. Plato, Cùm tria, inquit, sint, in quibus homines studiũ ponunt, vltimum est pecuniæ studiũ, mediũ corporis, animi primũ. Cicero, Sint, ait, tria genera bonorũ, dum corporis & externa iaceãt humi, ac tantũmodo quia sumẽda sunt, appellentur bona: alia autem diuina longè latéque se pandant, cælúmque cõtingãt: vt ea qui adeptus sit, cur eũ beatum modò, ac non beatissimũ iam dixerim? Eadẽ opinio de dignitate virtutũ, & honestarũ actionũ populari sermone probatur, ὡς ζῆν, καὶ ὡς πράττειν τὸν εὐδαίμονα: id est, eum, qui beatus sit, bene viuere, & bene agere: qua oratione vetustas primã dignitatem summámque bonis animorum tribuebat. quod certè approbandum est, modò tamen in vita & corpo-* Lib 5. de legibus.

re vera fœlicitas ne statuatur. 2 Sequuntur aliæ sententiæ de summo bono partim simplices, partim copulatæ. Simplices tres ab Aristotele ponũtur, prima virtutis, secunda prudentiæ, tertia sapientiæ. Copulatæ sex effici possunt: aut enim virtus, aut prudẽtia, aut sapientia cum voluptate iungitur: aut rursus hæ res iunctæ cum prospera fortuna connectuntur: in quibus omnibus aliquid esse quod improbari, aliquid etiam quod probari, & ad superiorem definitionem conformari possit, Aristoteles arbitratur. Sed reiectis aliis, tres tantum ipse sumit, virtutem, voluptatẽ, prosperam fortunam: cum quibus suam fœlicitatem conciliare conatur. 3 Argumento de virtute antea responsum est: Similitudo autem qua nunc vtitur, fallax est, & Stoicorum iudicio ridicula: qui non modò virtutis vsum, sed ipsum etiam habitum per se præclarum & perfectum esse existimant, nec virtutem cuiquã adesse, quin ea semper vtatur: nec verò ab actione magis virtutẽ posse separari, quàm à fluxione fluuium, aut ignem à calore. Itaque quãuis vt athletis corporis exercitatio, sic præstantibus viris virtutis vsus laudem & dignitatem pariat: non tamen sequitur, vt virtus in quoquam homine insit, qui nihil in vita rectè, aut honestè prorsus agat: cùm ipsa semper hominem ad bene agendum excitet, & inflammet. Atque hactenus cum virtute pactũ esse videtur ea conditione, vt fœlicitas sit virtutis actio, virtus autem ipsa ne sit fœlicitas. 4 Transit hinc Aristoteles ad conciliationem voluptatis, quæ in summo bono ducenda non est, sed summo bono voluptas perpetua comes adiungitur. Omnis enim honesta actio plena est iucunditatis & delectationis: de qua libro 10. copiosius dicetur. Hoc loco ad eam rem explicandam tres perfecti syllogismi fiunt: Primus,

cap. 5.

> *Cuius quisque res cupidus est, ea delectatur:*
> *Vir bonus est honestæ actionis cupidus:*
> *Itaque vir bonus honesta actione delectatur. Secundus,*
> *Quæ per se iucunda sunt, bonis viris afferunt delectationem:*
> *Actiones virtutum sunt per se iucundæ:*
> *Quare voluptatem bonis viris adferunt. Tertius,*
> *Quæ iucunda æstimantur, talia sunt:*
> *Actiones virtutis iucundæ æstimantur:*
> *Tales igitur actiones virtutis sunt.*

Quamobrem superiora illa de virtute & voluptate testimonia cũ Aristotelis fœlicitate ea ex parte conueniẽt, qua summum bonum optimum & honestissimum esse dicitur, quod est virtutis: & iucundissimum, quod est voluptatis: quæ tria dissimilitudine deliaci carminis beata vita simul adiuncta esse declarat: cuiusmodi apud Theognidem poetam legimus ver-

bis penè iisdem: sed secundo versu in pentametrum commutato,

Κάλλιστον τὸ δικαιότατον, λῷστον δ' ὑγιαίνειν:
Πρᾶγμα δὲ τερπνότατον, οὗ τις ἐρᾷ τὸ τυχεῖν.

5 Adiungit postremam sententiã de fortuna accessione, quam disputat necessariam esse fœlicitati: quæ disputatio nõ ex Academiæ subtilitate, sed ex infima imperita & damnatæ plebis fæce deprompta est: longè enim aliter à Platone didicerat, cuius oratio cõtrariũ prorsus affirmat. Rectè igitur, inquit, sermo noster asserit valde diuites viros bonos non esse: quòd si boni non sunt, fœlices nõ erunt. Sed, vt dixi, ignauia ista, & imperitia vulgi est, quæ Aristoteli tantopere placuit, vt ad tegendam auarißimam cupiditatem aliis quoque idem persuadere conatus sit: nec immerito apud Lucianum ab Alexãdro discipulo notatur, vbi Diogenes colloquitur cum ipso Alexãdro. Diogenes. Quid fles ò stulte? nónne Aristoteles sapiẽs te docuit, ne putares ea firma esse, quæ pendent à fortuna? Alexand. Sapiens. cùm sit ille omnium adulatorũ perditißimus: permitte quæso me solum Aristotelis facta scire: quàm multa à me petierit, quæ scripserit, quemadmodum mea ad doctrinam & literas ambitione abusus sit, cùm me modò coleret atque laudaret ob pulchritudinem, tanquam & ea pars quædã esset summi boni: modò ob res præclarè gestas atque ob diuitias: Nam & putabat in bonis esse, ne sibi vitio verteretur, cùm & ipse eas acciperet: præstigiosus ò Diogenes, planè homo & fraudulentus. Hic tamen Aristotelis locus stultos & imperitos Christianos sua sponte alioqui ad hanc diuitiarum libidinẽ propensos tuetur ac protegit: nihil enim aliud ambitiosi atque auari habẽt in ore, quàm hoc sacrosanctum videlicet Aristotelis oraculum, Lib. 5. de legibus.

Nemo potest res præclaras agere, cui facultates desunt:

cùm audire quotidie legeréque poßint aduersam illã repugnãtémque diuinæ atque æternæ veritatis vocem diuitias increpantis, & à vera fœlicitate detestantis ac reiicientis. Nã cùm iuuenis locupletißimus admonitus à Christo, vt abiiceret fortunas & opes suas, tristis confestim discesisset, Christus ad discipulos suos cõuersus, Quàm difficulter, inquit, qui pecunias poßidẽt, in regnum Dei intrabunt: discipuli autem verbis illius obstupuerũt. At Iesus rursus, Filij, inquit, quàm difficile est eos qui fiduciã in pecuniis ponũt, regnum Dei intrare. Facilius est camelũ per foramen acus ingredi, quàm diuitem in regnum Dei ingredi. Neque verò diuitiæ instrumenta sunt virtutis, vt Aristotelei existimant. Consideremus enim in singulis generibus virtutũ, si instrumenta ista desint, an virtus nulla futura sit: & an nihil sine diuitiis præclarè agere poßit. Quid igitur? qualis regulus tum cum resectis palpebris illigatum in machina Carthaginenses cruciabant, nunquid forti-

ter & præclarè pati videbatur? Quid Aristides, cùm tam pauper Athenis esset, vt patre mortuo dotē filiabus Resp. largiretur, iustè agere & viuere non potuit? Quid cæterarum virtutum exempla proferam? An arbitramur liberalitatem marsupio & arca, non animo & voluntate contineri? An non liberaliorem esse, qui opera quàm qui pecunia iuuerit? qui animo quàm qui nummo sustentarit? Non arbitramur liberalius esse consolari afflictos, ad bene sperandum cohortari, reuocare à vitiis, ad virtutem & honestatem ducere, instituere, subleuare: (quæ omnia & ab animo proficiscuntur, & referūtur ad animū) quàm largiri caducū aliquid & fortunæ subiectum, vt diuitias, & opes ad ornandum & alendum corpus? Neque tamen in iis, si qua æstimatio est, rerū ipsarum magnitudine & copia metienda est, sed animo & voluntate. Quid enim aliud veritas in Euangelio denūtiat? Cùm sederet Iesus è regione gazophylacij, spectabat vt populus mitteret æs in gazophylacium: & multi diuites mittebāt multa. Venit autem quædam vidua pauper, misitq́ minuta duo, quod est quadrans: vocatísque ad se discipulis suis, ait Iesus: Amē dico vobis, hæc pauper vidua plus misit, quàm omnes qui miserūt in gazophylacium: Nā omnes ex eo quod ipsis supererat, miserūt: hæc autē è penuria sua omnia quæcūque habebat, misit totam substantiam suam. Persequitur Aristoteles connexam superioribus erroribus vanitatem, & à fœlicitate sua deformes, ignobiles, cœlibes, sicut antea pauperes, reiicit: in quo non solùm insipientiam suam coarguit, sed sibi quoque ipsi imprimis magnam facit iniuriam: Esse enim Aristoteles beatus non potuit, si verum hoc loco dicit: fuit enim ille ipse deformitatis reprehensor valde deformis, vt Diogenes Laertius ait, & annulis vestéque splendida ad tegendam corporis deformitatem vtebatur. Et si solos nobiles vt principes, & reges, beatos Aristoteles existimat: quo pacto medici filius, qui decocto patrimonio ipse venena vendidisset, beatus esse potuit, si hoc loco vera dicit Aristoteles? De cœlibatu verò tametsi Euangelica veritate definita quæstio est, monachis tamen & sacerdotibus eam disceptandam relinquo, vt videant ipsi, an Aristoteli credendo se miseros & infœlices existimare velint. Quid verò de sceleratis liberis, aut mortuis amicis respondeam? Viuorúmne fœlicitatē labefactant? At hæc somnia sunt eiusmodi, vt à vetula aliqua delirante somnianda potius, quàm vt à philosopho aliquo in præceptis bene viuēdi ponenda esse videantur. Prosperam fortunam nullus vnquam grauis philosophus, aut beatam vitam, aut beatæ vitæ adiunctam putauit, quam cùm Theophrastus Aristotelis discipulus mollis & delicatus ex opinione vulgi probasset, vexatus est libris & scholis reliquorū philosophorum, quòd in Callisthene suo laudarit illam sententiam: Vitam regit

fortuna, non sapientia. Negant, inquit Cicero, ab vllo philosopho languidius quicquam esse dictum. En Aristotelei vestri principis non dico, vt antea, falsam & impiam, sed ineptam delirámque de summo bono sententiam intelligitis: Fortuna nihil leuius, nihil inconstantius, nihil stultius. At Aristoteles nobis summum bonum hunc volubili & præcipiti rotæ innixum finxit, vt quoties de rota huius volubilitate vir bonus cogitabit, toties metuat de fœlicitatis maximíque boni impendente atque imminente periculo, vt tuto & tranquillo animo esse nunquam possit. Tuscul.5.

[1] Vnde etiam quæstio nascitur, quid sit, quod efficiat beatam vitam, doctrináne, an cõsuetudo, an alia quædam exercitatio, an diuina prouidentia, an casus aliquis & fortuna: [2] ac si quod est aliud deorum immortalium munus in homines collatum, credibile est fœlicitatem quoque à diis ad homines cælitus demanasse: idque maximè, quòd reliquis hominum bonis hæc ipsa præcellat: sed de hac re alias fortasse magis proprio loco disputabitur. Illud verò satis constat etiam si cælitus à diis ad homines demissa non sit, sed comparata facultate hominis, & doctrina, & exercitatione: rem tamen esse maximè diuinam, summéque admirandam: virtutis enim pæmium, & finis optimus, cælestis, ac beatus est, ísque ad multos homines latissimè propagatur, cùm ab omnibus doctrina & studio comparari possit, qui sine vlla labe, vitióque naturæ mentem sanam, integrámque habent. Quòd si hac via & ratione beatum esse melius est, quàm fortuna & casu aliquo, consentaneum certè est, cùm ad naturam illustrem & eximiam accesserit cõfirmatio doctrinæ, studiúmque exercitationis, tum beatam vitã existere. Quæcunque enim secundum suam naturam quàm optimè sunt affecta, vt quàm Cap.9.

optimè sese habeāt, nata sunt: itémque cùm omnia præclara sint, quæ gignuntur ex artibus, & omnibus caussis, tum maximè, quæ ex causa principe, omniūque præstantissima: [3] valde autem absurdum fuerit fœlicitatem rem omnium maximam atque honestissimā inconstanti & ceca fortunæ acceptam referre. [4] Ad quod etiam declarandū superior definitio fœlicitatis valebit: docuimus enim esse actionem mentis congruentem cum virtute: reliqua autem fortunæ & corporis bona partim necessitate quadam beatam vitam comitari, partim vi sua velut instrumenta aliquid adiuuare: quæ omnia cum his quæ initio dicta sunt, quàm optimè quadrabunt: ciuilis enim scientiæ finem summum bonum esse diximus: quæ id agit maximè, vt ciues bonos & bene moratos efficiat, & in optimis virtutum studiis exercitatos. Quare merito ac iure confirmare possum, nec bouem, nec equum, nec aliud quoduis animal particeps esse fœlicitatis, cùm nihil horū sit ciuilium officiorum particeps, quæ à virtutibus proficiscuntur: ob eámque causam ne puer quidem beatus est, cùm per infirmam & imbecillem ætatem nondum ad obeunda officia rationis habilis promptúsque sit: qui verò pueri beati vocantur, non reuera, sed expectatione quadam sic appellantur: quòd nobis à puero magnam spem adferāt futuræ virtutis, summæque probitatis: [5] nam summum bonum duas res maximè requirit, vt antè dixi, perfectam virtutem, consummatamque vitam: multæ siquidem vicissitudines, variique rerum humanarum casus

incidunt: fieríque potest, vt qui amplissimis fortunæ beneficiis ornatus ætate longissimè processerit, in maximas incidat calamitates, quemadmodum in heroicis libris de Priamo Troianorum rege fabula nobis decantata est. Eum verò qui tam aduersos fortunæ casus subierit, & , sicut ille Priamus, mortem obierit, nemo beatum fœlicémque prædicabit.

1 *Ad illustrandam definitionem Aristoteleæ fœlicitatis quatuor quæstiones disputantur: Prima quærit de causis efficientibus beatam vitam, quarum quatuor propositis duæ tolluntur, Deus & fortuna: duæ retinentur, doctrina & exercitatio: quæ oratio si tantummodo vana hominis loquacitate peccaret, vtcunque ferenda esset: Hic enim Graculi hominis mos est, vt quacunque de re dicat, in ea multus, quàm moderatus videri malit: nam cùm antea satis supérque docuisset ciuilem scientiam esse doctrinam beatæ vitæ, & beatam vitam actione & exercitatione virtutis definisset, tamē hoc loco idem saxum voluit, versátque: & inani repetitione rem eandem sæpius nobis inculcat. Sed hoc nugatoriæ repetitionis vitiū Græco homini condonandum est: sententiæ diligenter æstimandæ sunt, in quibus grauius peccatur.* 2 *Aristoteles enim manifestissimum impietatis suæ argumentum nobis exhibuit, cùm disputat bonum à Deo nullum hominibus tribui. Syllogismum connexum secundi modi arbitror diligentius animaduertendum esse: cuius propositio affirmatè constituta est:*

Si quod est aliud deorum immortalium in homines collatum munus, credibile est fœlicitatem quoque à diis datam esse:
Sed fœlicitas à Deo data non est:
Nullum igitur bonum à Deo hominibus datur.

Assumptio quia totum impietatis crimen cōtinebat, timidè & latenter indicata est his verbis. Sed de hac re aliàs fortasse magis proprio loco disputabitur: illud verò satis constat etiam si cælitus ad homines demissa non sit, sed comparata virtute hominis, & doctrina, & exercitatione, rem tamen esse maximè diuinam: non enim hîc apertè dicit Aristoteles fœlicitatem nobis à Deo non dari, sed vt quodammodo inuidiam tanti sceleris declinaret atque auerteret, hac sophistica versutia vsus est, quam postea tamen apertissimè declarat. Cùm enim proposuisset quatuor, quibus videbatur fœlicitas effici, Deum declinat, fortunam reiicit, consuetudinis duntaxat & doctri-

næ hanc vim & facultatem putat esse. Itaque vt hic Aristoteles qualis est, intelligatur, syllogismum totum rursus perspicuè colligamus:

Si quod est bonum hominibus à Deo datum, fœlicitas est:
Sed fœlicitas non est à Deo data:
Nullum igitur bonum hominibus à Deo datum est.

Considerate iam mecum Aristotelei, quale fundamentum religionis Christianæ nobis constituatis: considerate Aristotelem vestrum hoc loco Epicureum esse. Sic enim Epicureus Cotta apud Ciceronem loquitur, vt hic Aristoteles: Virtutem, inquit, nemo vnquam acceptam Deo retulit, nimirũ rectè: propter virtutem enim iure laudamur, & in virtute rectè gloriamur: quod non contingeret, si id donum à Deo, non à nobis haberemus. Neque necesse est vanitatem distinctionis comminisci, qua defendatur Aristoteles: notæ sunt atque apertæ eius præstigiæ ad fallendum & imponendum, non solùm præceptis traditæ, verùm etiam multo pluribus locis, quàm veritati & religioni expediebat, exercitatæ. Quis enim locum illum in topicis non nouit, vbi Aristoteles docet, cùm inciderimus in periculosum & difficilem locum, quem nec probare, nec sustinere tamen velimus, temporis instantia vtendum esse? faciendúmque quemadmodum hoc loco magister ipse facit? Qui cùm Deo fœlicitatis humanæ causam tribuere nollet, nec tamen id apertè propter impietatis crimen negare auderet, nobilem illam temporis instantiam de more occupauit. Sed hæc, ait, alio loco commodius fortasse disputabuntur. Verùm cuius est, ô Aristoteles, aut disputationis, aut temporis de prima, summa, propria, vera fœlicitatis humanæ causa quærere, nisi cùm de ipsa fœlicitate agitur? Cuius est disputationis atque temporis de causis bene ædificandi quærere, nisi cùm de architectura præcipitur? De causis valetudinis vel tuendæ, vel restituendæ, nisi cùm de medicina dicitur? Cuius ergo est ô Aristoteles? metaphysicæ, credo: vbi cùm multa tuo more tenebris infinitis conturbasti, de Deo quid sentires, certi nihil explicasti: nullum in physicis opus magnum atque egregium dedisti, quod cum diuina mente effectum esse diceres, aliquid te de Deo suspicatum esse putaremus: non fabricam mundi, non hominis, non animantium, viuentiúmque cæterorum, non prouidentiam horum omnium: vt hæc nobis de te considerantibus minimè mirum videri debeat, si nunc tandem fœlicitatis humanæ causam Deo quoque, sicut superiora illa, detrahas: nisi fortè hoc aliquis excusare velit, dicátque te mundanam quandam (id est quemadmodum antea de sententia Christianorum dixi) diabolicam fœlicitatem definire. 3 Omitto fortunam, quæ iusta ratione ab hac quæstione reiicitur: 4 nihil de doctrina ciuili & actione virtutis Aristotelcæ disputo: de his enim à nobis satis

multa dicta sunt: 5 Venio ad illud consectarium, quo probat Aristoteles fœlicitatem non parte aliqua vitæ, sed toto ætatis spatio fœliciter traducto esse definiendam: in quo argumentum de suppliciis, quæ supremis vitæ diebus interdum feruntur, leuissimum, & Christianis hominibus absurdissimū est: quasi verò non sint magis gloriosæ mortes fœliciter in periculis morientium, quàm in lectulis delicatis extinctorum, aut non luceat ipsa in periculis virtus, quemadmodum Ouidius ait, Lib.5.Trist.

Quæ latet, inque bonis cessat non cognita rebus,
Apparet virtus, arguiturque malis.

Hoc Aristotelis argumēto Christus beatus non fuit: Quāuis enim sanctissimè vixerit, & in morte virtutes omnes constantissimè retinuerit, incidit tamen in Priami calamitates, & à Iudæis indignissimè vexatus, & in crucem sublatus turpiter & ignominiosè iudicio populi Iudaici mortem obiit. Priamus rex Troianorum maximis virtutibus & opibus, quinquaginta etiam liberorum prole ornatus ad senectutem vsque fœlicissimè vixerat, sed illum & prole, & diuitiis, & regno orbatum, cùm ad aram confugisset, hostilis vis interemit: sic enim de Priamo Virgilius ait,

Quinquaginta illi thalami spes alta nepotum,
Barbarico postes auro, spoliisque superbi
Procubuere. Et paulo post de Pyrrho interfectore loquitur.
Hæc dicens altaria ad ipsa trementem
Traxit, & in multo lapsantem sanguine nati:
Implicuítque comam læua, dextráque coruscum
Extulit, & lateri capulo tenus abdidit ensem.
Hæc finis Priami fatorum, hic exitus illum
Sorte tulit, Troiam incensam, & prolapsa videntem
Pergama, tot quondam populis terrísque superbum
Regnatorem Asiæ: iacet ingens littore truncus,
Auulsúmque humeris caput, & sine nomine corpus.

Aristoteles stultissimam vulgi opinionem sequutus Priamum beatum fuisse non putat, quòd supremis vitæ diebus tot res aduersas passus sit. Quæ mollities doctrinæ non tantum à Christianis, sed etiam à mollissimis Epicureis, vt antè dixi, reprehenditur, qui dicunt sapientem si in tauro phalaridis torqueatur, dicturum tamen, quàm hoc suaue, quàm nihil curo: Neque ad tantam leuitatem refellendam verissima martyrum nostrorum testimonia proferenda esse existimo, cùm irridendus potius hic error, quàm argumentis refellendus esse videatur.

Cap.10. [1] *Sed requiretur fortasse nunc, cùm fœlicitas hominis sit in perfectione & perpetuitate vitæ, an non liceat quenquam, dum spiritu lucéque fruitur, beatum putare: sed extremum vitæ finem spectare [2] sentẽtia Solonis oporteat? & si hoc nobis concedendum est, an tum demũ beatus sit futurus, cùm de hac vita discesserit? [3] An hoc quidem probabile non sit, præsertim cùm summum bonum confirmemus aliqua virtutis actione contineri? Quòd si fœlicem negamus eum, qui sit mortuus (nec hoc sapiens ille Solon statuit, sed tum putat in beatis tuto numerari posse, cùm desierit esse miseriis humanis, & calamitatibus obnoxius) attamen de hac quoque re magna & difficilis quæstio est: quemadmodum enim viuis nihil sentientibus (vt si dormientibus aut peregrinantibus obtigerit hæreditas, aut rerum domesticarum aduersa quædam calamitas) sic mortuis & bona, & mala sine vllo sensu videntur accidere, vt decus & infamia: itémque liberorum & posterorum res tum prosperæ, tum aduersæ. Hæc etiam quæ sequuntur, scrupulum quendam nobis iniiciunt, quòd qui ad extremam vsque senectutem sanctißimè beatißiméque vixerit, & in ea sanctitate perseuerantiáque rationis, è corporis vinculis euolarit, post mortem pro natura & conditione posterorum commutari posse videatur: quorum aliĳ bene, & cum dignitate viuant, aliĳ contrà sceleratè, & cum infamia, neque etiam in variis casibus, qui parẽtibus accidere possunt, vno semper atque eodem modo sit affectus. Atqui hæc inter se rationum momenta pugnant,*

quòd absurdum sit quenquam post mortem tam variè commutari, vt modò beatus sit, modò miser:absurdum quoque sit, quæ posteris viuísque contingunt, ne vel ad punctum quidem temporis ad mortuos parentes peruenire. Sed ad rem nobis propositam reuertamur: quæ si cognita perspectaq; fuerit, fortasse satis erit ad id diiudicandum, quod quærimus. Si igitur extremum tempus spectandum est, vt decurso vitæ spatio tum demum beatus aliquis habeatur, non quòd tum beatus ipse sit, sed quòd antea, cùm viueret ex virtute & ratione, fuerit, cur non sit absurdum, cùm in eo fœlicitas insit, fœlicem tamen eo tempore verè non posse nominari? quia propter varios & ancipites fortunæ casus homines dum viuunt, noluimus beatos affirmare: & quia beatam vitam firmam & stabilem esse, nec in aliqua parte ætatis, sed in vniuersa vita arbitramur: fortunam verò dominam vicißitudinis ac varietatis sæpe in eosdem viuos quibus afflauit, subitò reflare. [4] Nam si ad nutum fortunæ beata vita nobis dirigenda est, eundem modò beatum, modò miserum, nec satis constantem beatum, sed [5] chamæleōti colorem subinde mutanti persimilem esse verè cõfirmabimus. At verò nos ad casum fortunámque fœlices esse nullo modo rectum est: non enim bonæ aut vitiosæ actiones in eius deæ potestate sitæ sunt, quãuis hominis vita (vt antè dictũ est) huius muneribus & beneficiis egeat: Actiones autẽ quæ ducũtur à virtutibus, beatã vitam, quæ ab aduersis vitiis, aduersam, id est, mi serã & infælicẽ gubernãt. Atque huic sentẽtiæ cõsenta-

neum est id de quo agitur, propterea quòd nullæ in rebus humanis actiones tanta firmitate constantiáque nituntur, quanta sunt hæ, quas virtus ipsa gignit, in quibus multo plus stabilitatis inest, quàm in scientiis & artibus: Atque earum vt quæque maximè aliis dignitate præcellit, ita firmissima constantissimáque est: quòd in huiusmodi principe genere actionum maximè & diutissimè vita fœlicis hominis propagatur: quæ causa videtur esse, cur ab obliuione vindicetur, & fama prædicationéque hominum perpetua commendetur. Quamobrem vir beatus talibus officiis fungetur: talémque sese præstabit per vniuersam vitam. Semper enim vel maximè in eas actiones incumbet, quæ ad decus & honestatem spectant, & casus perbellè, vultúque semper eodem feret omnes, cùm sit verè bonus, [6] *& quadratus sine vlla reprehensione.* [7] *Cúmque fortuna sit effectrix multarum rerũ magnitudine, & exiguitate tum commodi, tum incõmodi differentium, neminẽ equidem ignorare arbitror in paruis & exiguis rebus siue secundæ siue aduersæ fuerint, nullum esse momentum ad beatam aut miseram vitam: magnis autem commodis fortunæ fœlicitatem augeri, quòd multum splendoris & ornamenti vir bonus ex his consequatur: quorum etiam vsus in vita splendidus & illustris existit, sin autem fiat aggregatio maxima rerum aduersarum, quoniam & dolores efficiunt, & actiones virtutis impediunt, ab his quidem beata vita frangitur & læditur: Sed tamen & in his ipsis quædam dignitas hominis elucescit, maximè*

cùm quis ita animo affectus est, vt duros & acerbos casus modestè pacatéque ferat, non agresti sensuum stupore, immaniq; patientia, sed generosa celsitudine mentis atque nobilitate. Quòd si virtutis actiones (vt antè dixi) principes sunt ad bene beatéque viuendum, nemo qui beatus sit, esse miser poterit: nūquam enim committet, vt vllam sceleris cuiusquam inuidiam subeat. Nam vir bonus, & is quem sentimus sapientem, hanc mea quidem sententia vim habet, qua externis fortunæ procellis, tempestatibúsque nunquam succumbat: & ex his quæ in seipso posita sunt, semper optima & excellentissima quæque studiosè persequatur: quemadmodum & bonus imperator exercitum quem ducit, ad vsum belli rerúmque momenta variè conuertit: & sutor ad conficiendos calceos habiles & aptos ad pedē propositis sibi pellibus quàm aptißimè potest, vtitur: itidémque reliquarum artium homines & instrumentum, & materiam, ad id quod instituunt, accommodant. Quæ cùm ita sint, ex beato miser esse nemo potest: nec tamen beatus erit, quisquis in eandem fortunam, quæ Priamum senem afflixit, inciderit: neque etiam varius atque mutabilis: quoniam beatum hominem non facilè quilibet casus, sed tantum graues & turbulenti de statu dimouebunt: qui si tamen vehementius vrgeant, non ille quidem exiguo tempore, sed diuturno perfectóque ad illum summum (vnde exciderat) gradum fœlicitatis sese rursus extollet, cùm in ea longa progreßione rerum gestarum laude & gloria floruerit. Quæ res igitur obstabit

quominus eum beatũ definiamus, qui perfectæ virtutis officiũ sequitur, fortunæque muneribus cumulatè fruitur non in aliqua parte ætatis, sed in perfecta consummatáque vita? an etiam ad hanc definitionem id accedere oportebit, vt præclarè fœlicitérque vitam sit acturus, eodémque modo supremũ vitæ diem obiturus? quoniã quæ euentura sunt, quæque sequuntur, ita sæpe sunt obscura, vt vix sciri aut prouideri poßint. Summum autem bonum perpetuitate, constantia, perfectionéque vitæ à nobis definitum, circunscriptúmque est. Quare ex his qui viuunt, beati illi quidem mihi videntur, qui tribus bonorum generibus, de quibus antè diximus, cumulati sunt: ac beati quidem homines, id est huiusmodi, vt in hac vita variis fortunæ casibus & inclinationibus temporum subiecti sint, atque obnoxij.

1 *Cùm fœlicitatis definitio duas partes habeat, priorem Aristoteles cùm testimoniis aliorum, tum suis, & propriis argumentis exposuit: posterioris explicandæ gratia quæstionẽ hoc loco mouet, Sítne aliquis dum viuit, beatus appellandus? disputátque summũ bonũ perpetuitate vitæ cõstare, cùm & singulæ partes ætatis bene & fœliciter actæ sunt, & extremus ille tanquã actus finísque vitæ iucundè & prosperè concluditur. Sentẽtia est nõ solùm cõtra verißima Platonis monita, sed etiã contra Christianæ religionis pietatem, quæ fœlicitatẽ hominis nõ in vita, sed post mortem in cælo statuit. At grauis est, & minimè contemnenda Aristotelis authoritas, dicet aliquis: plerique enim tantum ethnici huius authoritati tribuunt, vt non dubitent diuinæ authoritati comparare: quæ impietas eo magis execranda est, quòd ab hominibus Christianis, id est, veram pietatem profitentibus defenditur. At contra hunc tantum errorem Euangelicam veritatem non opponam, quæ nota Christianis esse debet, sed contra Aristotelicæ authoritatis inscitiam, vanitatémque diuum Augustinum proferam: Dixit hoc Aristoteles? Adiunge illum petræ, & absorptus est: Quid est Aristoteles? Audiant, quia apud inferos contremiscit. Et certè hic error est Aristotelis pro-*

prius. Aliud enim à Platone doctus fuerat, qui multis locis affirmat veram fœlicitatem esse post mortem expectandam, non in hac vita quærendam. Etenim libro vltimo de Republica, sicut in disputatione de Ideis paulò antè meminimus, hoc ait, Si verè philosophus est, illa apud eum multum valere debet opinio, vt non alibi puram sapientiam se consequi speret, quàm cùm è vita decesserit. Et in Phadone, Quare Socrates dum in hac vita sumus, ita nos parare debemus, vt minimum nobis sit cum corpore cõmercij, vt puri & integri, cùm Deus hinc nos migrare iusserit, cum similibus, id est puris & integris versemur. Idémque Plato scribit in Epinomide, & in cõuiuio. Nec est quod excusationis gratia distinctionem vanam somniemus: quòd Aristoteles humanitus, Plato diuinitus sit loquutus: humana enim ista fœlicitas, quæ ab Aristotele instituitur, à Christianis aliàs mundana, aliàs diabolica dicitur: eáque fœlicitas impiorum & verè miserorum propria est: quemadmodum suo loco antea planius & copiosius ostendi. 2 *Principio autẽ huius disputationis citatur Solonis authoritas, qui à Crœso rege Lydorũ ostẽtantis magnis opibus de regia fœlicitate interrogatus, si quis, ait, officiis vitæ rectè perfunctus diem quoque suũ rectè obierit, is est, quem quæris, dignus qui vocetur beatus: priusquam tamen ad obitum peruenerit, nequaquam beatus appellandus, sed fortunatus. Huc illud Ouidij spectat,* Herodot. li. 1. Metam. li. 3.

-scilicet vltima semper
Expectanda dies homini, dicíque beatus
Ante obitum nemo, supremáque funera debet.

3 *Deinde argumenta leuissima ad vtramque partem quæstionis adhibentur de mortuis, quos alij viuorum casibus affici, alij nullo modo mutari putant: atque, vt verè dicam, quod res ipsa indicat, totum hoc genus argumentationis quod Aristoteles sequitur, tam varium & incõstans est, vt chamæleonti simile videatur.* 4 *Chamæleon, vt ait Plinius, circa Phasin nascitur, & in India: solúsque animantium nec cibo, nec potu pascitur, nec vllo alio, quàm aeris alimento, & coloris natura mutabilior. Mutat nãque eũ subinde, & oculis, & cauda, & toto corpore, redditque semper quẽcunque proximè attingit, præter rubrum candidúmque. Nullum animal pauidius est, ideóque existimatur versicoloris esse demutationis. Atqui vt Chamæleon colorem, sic Aristoteles sententiæ dictionem subinde nobis variat, qui hac vna disputatione modò beatã vitam extra fortunam statuit, modò casibus aduersis eandem subiectam facit. Aristotelis argumenta quò facilius qualia sint, iudicentur, disponam:* Lib. 8. cap. 33.

5 *Si euentus fortunæ sequamur, idem modò beatus, modò miser erit:*
At non est rectum fortunam sequi:

Quare mutabilis & inconstans beatus non erit, quem res aduersæ non immutabunt: & vt ait Horatius,

Si fractus illabatur orbis,
Impauidum ferient ruinæ.

6 Itaque talem virum appellat quadratum à quadrata figura, quæ ex linea in seipsam ducta gignitur: ideóque & lateribus, & angulis æqualis sibi omnino est: vnde propter hanc æqualitatem laterum & angulorũ, cùm perfectum aliquid significare volumus, metaphoris istis vtimur, redigere in quadrum, & quadrare: & quadratũ hominem dicimus, vel quòd semper idẽ suiq́ similis, ἰσονομίαν illã & æquabilitatẽ vita factísque tuetur, vel quòd vir bonus & sapiens totus est aptus ex sese, & penitus in seipsum conuersus, vt sua virtute contentus nihil extrinsecus à fortuna requirat, quæ Aristotelis oratio in virum bonum aptissimè quadrat: sed nescio quomodo repentè chamaleõtis instar alius atque alius apparet Aristoteles, vt qui modò fortunæ varietatem contẽnebat, nũc ab ea flecti beatam vitã, mutaríque dicat: in quo meritò reprehẽditur ab omnibus philosophis statuentibus tam exiguã esse vim fortunæ, vt nec virtutis vsum multũ adiuuet, si adsit: nec si absit, impediat. 7 Quid quòd nobis diligẽtissimè Aristotelẽa rationem perpendentibus secum ipsa pugnare videbitur oratio? Nã si virtus in rebus aduersis maximè splẽdescit & illustratur, vt Aristoteles ait, quæso cur nõ tum vir bonus beatior & florentior existet, præsertim cùm virtutis actio sit causa fœlicitatis? & si Priamus fortiter pro patria contra hostem dimicans interiit, cur nõ iudicabitur ille beatissimus, quem virtus integra & inuiolata ne in extremo quidẽ spiritu deseruit, sed ad rogum vsque prosecuta est? & cùm fateatur Aristoteles satis magnã vim esse in vitiis ad miseram vitam, cur etiã non dabit eandẽ vim in virtute esse ad beatã? Contraria enim contrariorũ sunt consequẽtia. Sed mirũ est, quantum Aristoteles in oratione quã de beata vita instituit, acutè philosophãtis dissimilis sit. Quãuis enim interdum falsa doceãtur à philosophis, mirabilis tamẽ est apud eos cõtextus errorum: respõdent vltimi primis, medij vtrisque, omnes omnibus. At Aristoteles, vt aliàs sæpe, sic hoc loco nõ tantum falsa, sed inconsequentia & pugnantia dicit: Nam cùm ad cõsequendam fœlicitatem, vnicam duntaxat causam nobis proposuisset, actionem perfectæ virtutis, interdum tamẽ viros bonos quãuis sint iusti, quãuis temperantes, quãuis fortes, quãuis reliquarũ virtutum studiosi, negat esse beatos, si morbo, si ignominia, si dedecore, si suppliciis & grauibus tormentis afficiantur. Quæ cùm ita sint, quomodo potest Aristoteles non dicam impudentiæ, sed inconstantiæ & leuitatis crimẽ effugere? Sed vt extremum aliquid habeat oratio, subductis rationibus con-

cludit hominem in vita non absolutè, sed ex conditione appellandum esse fœlicem: videlicet si in abundantia fortunæ, dignitate & prosperitate rerum omnium virtutem in vita sequutus præclarè & fortunatè moriatur.

Atque hæc quidem hactenus. [1] *Quæ verò posteris* Cap.11.
amicisque contingunt, si quis dixerit ad mortuos nihil omnino pertinere, valde ab amicitiæ legibus, & opinione populi discrepare videbitur. Sed cùm multa posteris accidant, & magna dissimilitudine, vt alia propius, alia longius mortuos attingant, de singulis disputare longum & immensum esset. In genere autẽ summatimque fortasse satis erit, hoc modo: si quemadmodum viuorum calamitates aliæ plurimum ad labefactandum beatam vitã valent, aliæ leuiores sunt: sic dispares sint quæ contingãt amicis mortuorũ, ob eámque causam modò grauius, modò leuius mortuos afficiant: [2] *quãquam multũ intererit, an viuis, an mortuis casus eueniant: ac multò etiã magis, quàm an res nefariæ, grauésque imitatione histrionũ in tragœdiis repræsententur, an ab hominibus per furorẽ & scelus agantur. Animaduertẽda igitur est hoc modo rerum dissimilitudo, immo etiam fortasse magis de mortuis dubitãdum est, an posterorum fortunam siue prosperam, siue aduersam communem sentiant: videtur enim ex his quæ diximus, si quid sit siue bonum, siue malum quod ad eos perueniat, id aut suapte natura, aut ipsis exile atque exiguum esse. Siquidẽ non tantum, ac tale est, vt aut eos qui beati non erant, beatos efficiat: aut his qui beati erant, beatam vitam auferat. Quare prosperi, aut aduersi casus vidẽtur aliquid momenti mortuis adferre, sed tamen eiusmodi, vt neque ex*

beatis infœlices, neque quiduis aliud efficiant.

1 *Tertia quæstio ex occasione superioris quæstionis mouetur, in qua de mortuis mentio quadam iniecta fuit, ad quos alij viuorum casus pertinere, alij non pertinere arbitrantur. Res non ridicula modò, & stulta, sed ex antecedentibus expedita est. Si quis enim totam vitam secundũ virtutem egerit, Aristotelis definitione beatus est. Quare præteritum illud tempus reuocari nullo modo potest: & argumentum Aristotelis nõ in aliqua solida ratione, sed in leuißima opinione vulgi fundatum est. Sic enim vulgus ait, si quis maiorum suorum gloriæ non respondet, Tu maioribus tuis magnum dedecus, magnámque infamiam attulisti: quasi viuorum turpitudo & scelus mortuos afficiat atque contaminet.* 2 *Vtitur autem cõparatione minorum non explicata, sed inuoluta, ne impietas de animæ mortalitate coarguatur: sententia Aristotelis est, Multum refert, an res nefariæ, grauésque gerantur, an recitentur in tragœdia, quoniam illic vera sentiuntur, hîc com mentitiæ finguntur & repræsentantur: At multo magis refert viuis accidat calamitas, an mortuis: illis enim experientibus res acerba sunt: his qui nulli sunt, vt Aristoteles putat, velut in vmbra obiiciuntur. Nec mirum si Aristoteles ab Athenienſibus crimine impietatis damnatus sit, quòd dogmata quædam vt ἄθεος & ἀσεβὴς peruulgasset. Sic autem de anima loquutus est Aristoteles, vt non modò cuique librum ipsum legenti, sed summis eius sectatoribus ac interpretibus, Alexandro & Auerroi in impia de mortalitate animæ sententia fuisse videatur: ad quam impietatẽ athei permulti Aristotelis authoritate delapsi sunt: atque vtinam hodie ne tã multi laberẽtur: quibus disputatio de animæ interitu Aristotelicum problema quoddam est, vt illis nihil interesse videatur, mortalis anima sit, an immortalis: immò verò non problematis, sed valde firmæ cõstantísque probationis instar esse videatur. Sic enim Aristoteles de animæ interitu ratiocinatur: Si nullum est proprium opus animæ separatum à corpore, mortalis est: Hæc propositio ab eo primo libro posita est: ac ne quid inde malæ suspicionis caperetur, cõtrarij dubitatione velata: sed cõsequenti disputatione assumptio apertè & perspicuè confirmatur, Nullũ esse proprium opus animæ sine corpore: memoriam enim Aristoteles, quæ animæ præcipuũ de multis opus est, omnino sine corpore nullam esse profitetur, & ideo in mortuis negat vllam inesse posse memoriam: intelligentiam verò quæ prima, summáque animæ actio est, totam cum corpore coniungit, negátque sine spectris & simulachris rerũ corporearum vllam esse. Quamobrem tametsi Aristoteles reticet, aut potius metu pœnæ publicæ deterritus occultat conclusionem huius ratiocinationis, difficile tamen non est in disputatione de anima cùm talis propositio assum-*

ptióque sumpta sit, quid concluserit & senserit, intelligere.

Sed hæc hactenus hoc modo definita declaratáue fuerint:[1] *deinceps an summũ bonum sit τῶν ἐπαινετῶν, id est ex laudabilibus, an potius τῶν τιμίων, id est ex honorabilibus, inspiciamus. Constat enim naturalẽ hominis facultatẽ non esse.*[2] *Quicquid autẽ ἐπαινετὸν, id est laudabile est, ideo laudabile videtur, quòd aliqua qualitate præditum, ad aliúdque quodammodo relatũ sit: iustum nanque & fortem, & (vt vno nomine complectar) bonum virum, atque ipsam virtutem non propter se quidem, sed ob præclaras actiones, operáque laudamus: & robore corporis cursúque valentẽ, cæterósque aliqua naturæ vi & præstantia præditos ideo laudamus, quòd natura sint apti ad aliquod excellens & laudabile munus præstandũ. Quæ vis nominis clarius ex deorũ laudibus intelligi potest: quæ si ad nos referantur, ob id ridiculæ apparebunt, quòd laudes debentur his, quæ non propter se, sed propter aliud laudantur. Quòd si ἔπαινος, id est laus in his quæ ad aliud referuntur, penitus est, nemo dubitat rerum optimarum ac præstantißimarum nullam esse laudem, sed eas multo nobiliori titulo nominéque prosequendas esse. Cuius rei hoc argumẽtum est, quòd deos beatos, fœlicésque ducimus, & ex hominibus eos, qui proximè deorũ vitam imitantur. Idémque iudicium de bonis rebus & honestis faciendũ nobis est: Nemo etenim fœlicitatẽ ἐπαινεῖ, id est laudat vt iustitiã, sed vt aliquid multo diuinius & melius in beatis & diuinis, & omnium optimis bonis esse ducit: rectè etiam videtur* Cap. 12.

Eudoxus voluptate summum bonũ terminasse: Nã cùm ipsa in bonis numeretur, neque tamẽ satis laudetur, satis cõfirmari putabat eam laudãdis omnibus bonis esse meliorem: qualis autẽ esset Deus, tale summum bonũ dicebat, quod ad hæc duo omnia quæ sunt in hominũ vita, referuntur. ἔπαινος enim, id est laus virtutis est comes: qua homines ad res præclaras & honestas incitantur: ἐγκώμια autẽ à dotibus factisque corporis simul & animi petũtur. Verùm de hisce nominũ rationibus accuratè disserere magis propriũ sit oratorum, qui delectationis aut hominis ornãdi causa laudationes scriptitant: modus autẽ nobis adhibendus est, propterea quòd hæc quæ dicta sunt, satis doceãt fœlicitatẽ esse τῶν τιμίων καὶ τελείων, id est, ex bonis honorabilibus & perfectis: idque nobis argumento est, quòd fœlicitas principiũ sit, quò hominũ cõsilia & actiones omnes spectant: principiũ autem & causa cur cætera omnia sint, cæleste quiddam καὶ τίμιόν τι, id est summo honore colendũ, prædicãdũque iudicamus.

1 *Quartã & vltimã quæstionẽ de circunstantiis fœlicitatis disputat: sitne τῶν ἐπαινετῶν, id est, ex laudabilibus, ἢ μᾶλλον τῶν τιμίων, ex honorabilibus? quæ duo vocabula quãuis apud Græcos vsu plerunque confusa sint, scholastica tamẽ magis quàm vera & vsitata subtilitate distinguit: sublatoq́ priore epitheto posterius scilicet τίμιον, id est honorabile, maximè fœlicitati accommodatum esse censet.* 2 *Prioris partis syllogismus sic est:*

Laudãtur ea quæ aliqua affectione prædita sunt, quæq́ alio referũtur:

Fœlicitas alio non refertur:

Nõ igitur laudabilis fœlicitas. *Propositionis quæ ratio nobis adfertur? laudatur vir bonus, & virtus ipsa non propter se, sed propter actiones: At Aristoteles in rhetoricis cõtrà omnino scribit, actiones propter virtutes lau-*

Cap. 9. lib. 1. *dari, quoniã facta signa sunt habitus: Quinetiã, ait, laudamus virũ bonum*

ad Theodectẽ *qui nihil agit, cùm virtute præditũ credimus. qui locus cũ verus sit, (neque enim actiones propter se laudabiles sunt, sed quia testificantur virtutẽ, qua*

in se veram laudē continet) contradictionē hanc falsam coarguit. Et secūda propositionis ratio magis Aristotelis sententiā infirmare, quàm cōfirmare vi detur: nam si ἔπαινος, id est laus nō est inferior Dei maiestate, quāto minus hominis beatitatē dedecebit? Nihil igitur in huius distinctionis argumētis solidū atque expressum est, quibus ἔπαινος, id est laus à fœlicitate remouetur: & τιμή, id est honos ei tribuitur: vtrūque enim nomē de fœlicitate verè dici & affirmari potest: nec satis constanti vulgi testimonio Aristoteles ad confirmationē huius distinctionis vtitur: Nō enim vulgus, nec docti omnino deos nō laudant: Sunt enim laudes vt aliarū rerum, sic deorū à doctissimis hominibus perscripta: &, vt Quintilianus ait, proprium laudis est res amplificare & ornare, quæ materia præcipuè quidē in deos & homines cadit, tamen & aliorum animaliū, & carentium anima. Et Aristoteles ipse in rhetoricis nō hominem solum & deū, sed etiam inanimata, aliorúmque animaliū vnūquodque laudari præcipit: συμβαίνει καὶ χωρὶς σπουδῆς, καὶ μετὰ σπουδῆς ἐπαινεῖν πολλάκις οὐ μόνον ἄνθρωπον, ἢ θεὸν, ἀλλὰ καὶ ἄψυχα, καὶ τῶν ἄλλων ζώων τὸ τυχόν. Nec verò Aristotelem reprehēdo, quòd Eudoxi philosophi authoritate nitatur, cuius sentētiam de voluptate lib. 10. dānabit: sed quòd repugnāte vsu Græci sermonis, significationū distinctiones excogitarit. Etenim quemadmodū τιμὴ non solū de bonis absolutis dicitur, sed etiā de cōparatis & alio relatis: sic ἔπαινος in vtrisque similiter inest. Sic enim Isocrates ait τίμα τοῖς μὲν ἀρχαῖς τῶν τιμῶν τοὺς οἰκειοτάτους, ταῖς δὲ ἀληθεστάταις τοὺς εὐνουστάτους. & Aristoteles ad Theodectē, τιμῶνται δὲ δικαίως μὲν καὶ μάλιστα οἱ εὐεργετηκότες, οὐ μὴν ἀλλὰ τιμᾶται καὶ ὁ δυνάμενος εὐεργετεῖν. Quibus exēplis quis nō videt vanā & cōmentitiam esse τῆς τιμῆς καὶ τοῦ ἐπαίνου, id est laudis & honoris differentiā? & cùm vtroque nomine fœlicitas appellari poßit, Aristotelē in hac tota disputatione non tam grauiter & verè philosophari, quàm leuiter & subtiliter argutari voluisse? cuius vniuersa oratione de summo bono singulis partibus exposita, & diligēter animaduersa verè tādem cōcludere licebit hoc vno libello tā multa esse offensa, peccatáq́, vt hac vna animaduersio Christianis & bonis viris esse singularis admonitio debeat ad legendos prophanos istos ethnici hominis libros nō stultam persuasionē, sed Christiani iudicij libertatem prudentiámque adferendi: Nam vt insigniores Aristotelis errores summatim repetam, & breuiter in epilogum conferam,

Cap. 9. lib. 3.

Ad Nicoclē.

Capite primo, Fines insipienter distribuuntur.

Cap. 2. Parum distinctè docetur, cuius doctrina sit hæc de moribus institutio.

Cap. 3. Iuuenis auditor stolidè ab ethica disciplina repellitur.

Cap. 4. Vana de rebus notis distinctio introducitur, nec ab Aristotele in ethicis libris obseruatur.

Cap.5.Honos & gloria falsa ratione virtuti tanquam fini subiicitur, Otiosa virtus & calamitosa mendaciter confingitur.

Cap.6.Idea captiose & impiè reprehenditur.

Cap.7.Quæ initio dicta fuerant, nugatoriè repetuntur:
Abundantia ad fœlicitatem vulgi stulta opinione definitur:
Gradus in fœlicitate perfecta stultè & ineptè confinguntur:
Rationalis facultas falsa distinctione in rationalem & irrationalem frangitur:
Fœlicitas ipsa tandem non solùm falsa, sed etiam impia definitione proponitur.

Cap.8.Ad Aristoteleam fœlicitatem confirmandam alienæ authoritates frustrà aggregantur.

Cap.9.Deus velut hospes & peregrinus ab Aristotelea fœlicitatis ciuitate excluditur.

Cap.10.Fœlicitas in vita falsò constituitur & nominatur:
Fortuna modò vt necessaria ad beatam vitam probatur & laudatur, modò vt varia & mutabilis contemnitur, sed non minus varia, & inconstanti ratione.

Cap.11.Leuis & vana quæstio de posterorum casibus agitatur.

Cap.12.Differentia inter laudem & honorem contra vsum & consuetudinem loquendi traditur.

Quæ in hac disputatione tā multa peccata reuocare homines nō insipidos ab insana huius Aristotelea authoritatis opinione & existimatione debēt. At fūdamentū est, dicet aliquis, Christianæ religionis. Proh religionē Christianā! Aristoteles est fundamentū religionis Christianæ? à quo tādem iactū istud fundamentū? Neque enim Aristoteles Christū venturū aut scierat, aut crediderat: neque hæc idcirco scripserat, vt Christianæ religionis fundamentū iaceret, imò verò si in Christiana tēpora incidisset, sine dubio Christum & Christianos nō minus oppugnasset, q̄ Platonem locis omnibus oppugnauit, quibus de Deo sanctius aliquid & melius dixisset: à quo igitur in ædificāda religione Christiana fundamentū istud iactū est? An à diuo Hieronymo? At Aristotelē veræ religionis ignarū fuisse cōfirmat. Lege, inquit, Platonē, Aristotelis reuolue versutias, & probabis verum esse quod dicitur, Labor stultorum affligit eos: An ab Augustino? at quomodo de prophano Aristotele loquitur diuus Augustinus? Dixit hoc Aristoteles: adiunge illū petræ, & absorptus est. Quid est Aristoteles? audiāt quia apud inferos contremiscit: An diuo Paulo? At Aristotelem & cæteros philosophos argutiis suis occecatos æterna gehēnæ supplicio subiicit: A qua igitur fabro hoc egregiū Christianæ religionis fundamentū constitutū est? A fatuis nēpe Ari-

stoteleis, qui Aristotelis authoritate & admiratione capti nescio qua captione duplicem nobis fœlicitatē faciūt, & probāt vnam humanā, de qua Aristoteles: alterā diuinam, de qua sacræ literæ, & saniores, si qui fuerūt, philosophi loqui dicuntur: verùm tā stolidus & ineptus distinctionis error diligēter nobis cōsiderādus est. Satis, vt opinor, superq; antea docuimus Aristotelis fœlicitatē reuera mundanā vanitatem & impietatē esse. At quonā pacto probari potest, hoc loco aut vnicam esse, aut duas fœlicitates hominis? Vna nobis sit regula veritatis in his æstimandis disceptandisq; sententiis, si cum Deo, id est, cum veritate cōsentiant. Quid igitur Deus de hominis fœlicitate? Duplicémne statuit vnā humanam, alterā diuinam? In humana mundanaq; vita fœlicitas nulla à Deo nobis proponitur: tota cohortatio eius est ad cæleste illam æternamq; vitam: illa meta laborū nostrorum nobis vnica proposita est: huius autē vitæ spatiū quasi curriculū quoddam nobis decurrendū, antequā vllum præmiū consequamur. Ideoq; perpetuò monemur, vt Deum vnicè diligamus, & omnes nostras actiones, cōsilia, cogitationes, mentes denique totas ad eius laudē gloriámque referamus. At fœlicitas, dicent aliqui, humana mundanaq; ab Aristotele tradita nō repugnat diuinæ & cælesti fœlicitati, sed ad eam ipsam ducit. Hic vehemēter optauerim attētas cogitationes hominum istorū, vt animaduertant quæ contra Deum imprudentes loquuntur. Aristotelis fœlicitas ad diuinā fœlicitatem ducit? Videamus viā à Deo nobis descriptā, qua ad cælestē æternámque vitā peruenimus, cum ea denique Aristotelis doctrinā conferamus. Si eodē ducat, quo vocamur à Deo, profectò verum est, & directū iter Aristotelis: sin nō modò abhorreat Aristoteles à supera cælestíque via, sed retro ac deorsum versus retrahat, dubiū esse nullo modo debet, quin Aristotelis fœlicitas valde cōtraria sit atque aduersa diuinæ fœlicitati. At primū verum est: verū igitur & extremū. Deus enim docet nos nihil esse, nisi nobis miseris & abiectis opem tulerit, nisi vias beatæ vitæ docuerit, nisi studiorū nostrorū dux, author, & cōfirmator extiterit: Aristoteles hominem sibiipsi confidere iubet, eúmque non Deū (Deum enim Aristoteles à fœlicitatis humanæ quæstione capite nono amādauit) declarat esse authorem, & doctorem, & effectorem suæ fœlicitatis. Sacræ literæ docent iustitiam, temperantiam, fortitudinem, prudentiā hominibus à Deo tribui, nec eas virtutes perfectas ab homine teneri, sed exiguas tantum earū vmbras in eo conspici, & quidem lumine diuino vmbras ipsas efficiente: Aristoteles docet hominem non solas vmbras, sed ipsa lumina virtutum à seipso sumere, suáque ipsius sola vi & facultate iustum, temperantem, fortem, prudentem fieri: Aristoteli nō placet eum satis esse ad beatitudinem aptum qui deformis sit, aut cuius corpus

aduersa valetudine torqueatur: Deus claudos, cæcos, gibbosos, cæterísque vitiis corporis deformatos à numero beatorum non excludit, & per famem, sitim, morbos, tormenta, cruces, eculeos, ignes, aditum nobis in cælum promittit. Aristoteles ait neminem nisi diuitem, & quidem maximis diuitiis affluentem esse beatum, vt sibi, coniugi, liberis, propinquis, amicis satis habeat: Deus ait, diuiti introitum difficiliorem esse in cælum, quàm camelo in foramen acus. Aristotelis doctrina hominẽ sine formosa coniuge, & liberis miserum esse declarat: Diuina doctrina & cælibatum, & coniugium in vita laudat: quinetiam cælibatum multo præstantiorem & laudabiliorem coniugio esse monet. Aristoteles negat quẽquam esse beatum, qui genere familiáque sit ignobili: Deus verò piscatores, fœneratores, fabros, agricolas, seruos, cæteráque Aristotelis quidẽ iudicio mundi opprobria non modò ad fœlicitatem, sed etiam ad principatum fœlicitatis adoptauit. Aristoteles constituit summum bonum in populari quadam prædicatione & gloria: Deus in odio hominum & maledictione: Aristoteles in prosperis rebus, & ad voluntatem nostram fluentibus: Deus in rebus aduersis, quibus pius animus exerceri probaríque poßit: vt (quemadmodum apud poetam est) consoletur se illa verißima consolatione,

-forsan & hæc olim meminisse iuuabit:
Per varios casus, per tot discrimina rerum
Tendimus in Latium, sedes vbi fata quietas
Ostendunt: illic fas regna resurgere Troiæ:
Durate, & vosmet rebus seruate secundis.

Quamobrem si Aristoteles ab illo ipso Deo, vt multi alij quondam, excitari posset, luménque Euangelicæ veritatis intueri, libros suos damnaret atque incẽderet: séque miserrima & infœlicißima caligine mentis occæcatum fuisse prædicaret: nósque seruos tam impiæ & peruersæ opinionis stultißimos & amentißimos appellaret. Minimè igitur decet nos, qui veræ lucis possessores videri volumus, ab authore suo damnatas tenebras, improbatósque errores tam arctè támque pertinaciter defendere, & gigantum more cum Deo & veritate bellum impium & nefarium pro homine ethnico gerere. Quamobrem valde mirandũ est hominis huius authoritatem tam sanctam grauémque esse, vt quæ ruinam & exitium veræ pietatis adfert, pro vnico religionis fundamento à Christianis hominibus habeatur.

Τέλος.